

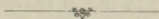

STAMPFEL-FÉLE
TUDOMÁNYOS ZSEB-KÖNYVTÁR.

— 79. —

SZOCIOLÓGIA.

IRTA:

DR. SOMLÓ BÓDOG.

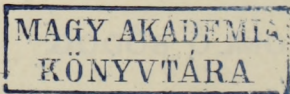
POZSONY. 1901. BUDAPEST.

STAMPFEL KÁROLY KIADÁSA.

Encycl. O. 52/64

Előszó.

A következő rövid áttekintés a lehető legjobb forrásból, Spencer Herbertnek eddig még utól nem ért *Principles of Sociology* (A szociológia alapelvei) című remek munkájából van merítve. A kivonatolásnál a Spencer által is helybenhagyott Collins Howard-féle *Epitome* sok helyt segítségül szolgált. A családi intézmények vázlata Westermarcknak a Spencer utáni kutatásokat is felölelő, *The History of Human Marriage* (Az emberi házasság történelme) című munkájából van véve.

S. B.

A

„Tudományos zseb-könyvtárban“

ugyanazon szerzőtől megjelent:

Ethika. (T. zs. 59. sz.) 60 fill.

Jogbölcselet (T. zs. 75. sz.) 60 fill.

I. A szociológia tényei.

1. A szociológia tárgya.

A szociológia a társadalmi tünemények tudománya, vagyis azokkal a tüneményekkel foglalkozik, a melyeket a csoportokban élő egyének egymás mellé rendelt cselekedetei hoznak létre. A társadalmi tüneményeknek különböző csoportjai vannak. A legismeretesebbek közé tartoznak a társas rovarok egyesületei. Köztudomású, hogy a méhek és a darazsak közösségekben élnek, a melyekben az egyének határozott viszonyban állanak a csoportokhoz. A különböző fajok a társadalmi élet különböző fokozatait mutatják. A hangyák bizonyos fajai még továbbra jutottak ezen a téren. A társas rovarok csoportozatai azonban még sem igazi társadalmak. Mindegyikük voltaképen nem más, mint egy nagy család. Itt nem hasonló egyének egyesületeivel, hanem egy anyának és magzatainak egyesületeivel állunk szemben, egyes esetekben egy nemzedék, más esetekben több nemzedék tartamára.

A társadalmi élet igazi kezdeteit csak némely gerincesek szolgáltatják. Egyes madarak közösségeket alkotnak, a melyekben némi egymásmellé rendeltség mutatkozik. A csordában élő emlősök közt alig találunk többet, mint az egyesülés pusztá tényét. Némi összeműködést találunk a csoportokban vadászó állatok támadásában és az üldözöttek egy némely védekező módjában. Végül több majomfajnál a csoportos életmód mellett felismerhetünk némi alárendeltséget, némi kombinációt és társas érzelmeket is: Engedelmeskednek vezetőiknek, egységet mutatnak váliálataikban, vannak jeleik, kicserélik szolgálataikat, nyomát találjuk náluk a tulajdon fogalmának.

A szociológia azonban csak az emberi társadalmakkal foglalkozik, a melyek úgy jelentőségben és bonyolult voltuknál fogva messze túlszárnyalnak minden más társadalmat.

2. A társadalmi tünemények tényezői.

Minden társadalom tüneményei egyfelől az azt alkotó egyének tulajdonságaitól, másfelől pedig azon feltételektől függenek, a melyek alatt léteznek. A külső feltételeknek ismét több csoportját kell megkülönböztetnünk. Mindenekelőtt tekintetbe jó az ég-

alj: hideg, meleg avagy mérsékelt, nedves-e avagy száraz, állandó avagy változó. Azután számot tesz a földfelület: kérdés, hogy nagyobb vagy csak kis része használható-e, termékeny-e vagy sem, egyöntetű-e avagy különböző-e. Lényeges tényező a növényvilág, a mely hol bőséges úgy mennyiség mint fajok tekintetében, hol pedig szűkös egyik, vagy mindkét tekintetben. Az állatvilág befolyása is sok tekintetben nyilatkozik; nemcsak fajainak és egyéneinek száma, hanem a hasznosak és kártékonyak aránya is jelentőséggel bír. A szerves és szervetlen feltételek ezen csoportjától legelső sorban függ a társadalmi fejlődés lehetősége.

A belső tényezők vizsgálatánál arra kell figyelemmel lennünk, hogy vannak az embernek fizikai tulajdonságai, a melyek befolyásolják a társadalom növekvését és szervezetét, a milyenek pl. erejének, aktivitásának, kitartásának mértéke. Érzelmi tulajdonságai is vannak, a melyek a társadalom működését és fejlődését elősegítik, akadályozzák vagy módosítják. Végül értelmének foka és gondolatainak iránya is mindig okai lesznek a társadalmi nyugalomnak vagy változásnak.

Az eddigieket eredeti tényezőknek mondhatjuk, a melyek mellett azokat a másodlagos vagy származékos tényezőket is figyelemre kell méltatnunk, a melyeket maga a társadalmi fejlődés hoz létre.

Ezek közül első helyen állanak a környezetnek ama fokozatos módosulásai, a melyeket a társadalom okoznak. Pl. az éghajlat változásai az erdők kipusztítása, vagy erdősítések által. Ide sorozandó a hasznos növények szaporítása, a károsak irtása, a hasznosak jobb változatainak létrehozása és esetleg új fajok meghonosítása. Hasonló változásoknak van alávetve az állatvilág is.

Egy további másodlagos tényező a társas csoportozat növekvő terjedelme, a mely rendszerint a sűrűség növekvésével is együtt jár. A szaporodás maga oka lesz társadalmi változásoknak. Fejlett munkafelosztás, s az összeműködés több más fejlett formája csak ott lehetséges, a hol a népesség száma elég nagy.

Óriási jelentőségű származékos tényező a szomszédos társadalmak közti kölcsönhatás. A míg csak apró, szervezetlen, vándortörzsek léteznek, ezek egymással való viszálykodása nem hoz létre állandó

hatásokat. Mihelyt azonban állandó fejedelemségek és ezek között sűrű ellenségeskedések támadnak, főként pedig, mihelyt ezek leigázással végződnek, létrejönnek a politikai szervezet csirái.

S miként kezdetben, úgy a fejlődés további rendén is a háborúk főfontosságú tényezői a politikai intézmények, helyesebben bizonyos politikai intézmények létrejövetelének. Míg a társadalmak ipari szervezete főleg azok szervesen és szervezettől függ, addig kormányzati szervezetük első sorban a szuperorganikus környezettől, vagyis ama körülfekvő társadalmaktól függ, a melyekkel a létért harcol.

Végül túl sem becsülhető ama szuperorganikus termékek felhalmozódása, a melyeket rendszerint mesterségeseknek szokás mondani, de a melyek filozófiai szempontból nem kevésbé természetesenek, mint a fejlődés összes többi termékei. Ezek első csoportjába anyagból készült eszközök tartoznak a durva kőszköztől és bronzaranytól kezdve fel a legkomplikáltabb gépekig. Ide tartozik továbbá a nyelv, azután az ismeretek fejlődése, a mely tudományban végződik, a kezdetleges szokások a törvények rendszerei dagadnak s kifejlődnek az esztétikai termékek. E szuperorganikus termékek különböző csoportjai a befolyásoknak rendkívül hatalmas sorozatát képezik.

3. Az eredeti külső tényezők.

A nap sugárzása forrása azoknak az erőknek, a melyek a növény s az állatvilágot életre keltik, ez forrása ennél fogva amaz erőknek is, a melyek az emberi életben s következésképpen a társadalmi életben érvényesülnek. A társadalmi fejlődés tehát nem lehet jelentékeny a föld oly részein, a hol a nap sugárzása igen gyenge. A nap sugárzása ugyan túl is mehet azon a mértéken, a mely az életműködésekre legelőnyösebb, de a társadalmi fejlődésnek innen eredő akadályai aránylag igen csekélyek. A világosságnak és hőnek nagy bősége a haladásnak főleg amaz első fokain különösen szükséges, a melyen a társadalmi életképesség még csekély.

A testi funkciókat elősegítik olyan égalji feltételek, a melyek a bőr s a tüdő gőzölgését gyorsítják. Mérsékelt égalj alatt a szervezet aktivitását

kevéssé befolyásolja a légkör nedvessége; itt ugyanis a nedvességgel telített, de a testnél alacsonyabb hőmérsékletű levegő elég gyorsan felveszi a test felületének nedvességét, ha a magasabb hőmérsékletű testtel érintkezésbe kerülve, felmelegedik. Ellenben a tropikus régiókban, a hol a test és légkör hőmérsékleteinek különbsége sokkal kisebb, sőt hol a légkör hője olykor még magasabb is a testnél, a gőzölgés foka jelentékeny mértékben függ a légkör viztartalmától. Ha levegő forró és nedves, a viznek kiválása tüdön és bőrön keresztül nagyon meg van nehezítve, míg ellenkezőleg a forró és száraz levegő nagyon megkönnyíti. Az utóbbiban élő lakosság aktivitása nagyobb lesz, mint az előbbiben élőké. Induktív tapasztalatok teljesen igazolják ezt a fiziológiai dedukciót. A legrégebb miveltség forró és száraz vidéken keletkezett: Egyiptomban. A hóditó fajok: a tatár, az árja és a sémi forró és esőtelen vidékekről indultak körútjukra. Ezen egyébként nagyon is eltérő népek közös tulajdonsága a nagyfokú erély. Mexiko és Peru, az amerikai ősi civilizáció fészkei egyszermind Amerikának egyedüli száraz foltjai. A bőr sötétsége végül nemcsak a hőségnek, hanem csak a nedvességgel párosult hőségnek eredménye. Már pedig a sötét fajokat az energia csekélyebb foka jellemzi a világosabbakkal szemben.

A földfelület egyformasága kedvezőtlen a társadalmi fejlődésre. A felület változatlansága kizárja a szervezetlen anyagok változatosságát, a tapasztalatok bőségét, a szokások eltérőségét. Viszont a földtani és földrajzi különeműség elősegíti a társadalmi fejlődést (Nilus völgye, Görögország, Itália, Mexiko, Peru).

Közkeletű hiedelem, hogy az eleség bősége hátráltatja a társadalmi fejlődést. Sőt a társadalmi fejlődés korai szakai csakis ott lehetségesek, a hol a leküzdendő akadályok csekélyek, csak az ezektől eredő fejlettebb és erősebb társadalmak képesek szűkebb viszonyok közt helytállani.

Hasznos növényeknek hiánya csaknem leküzdhetetlen akadálya a társadalmi fejlődésnek az eszkimóknál és a fuegoknál. A növényvilág bősége lehetővé teszi a népesség nagyobb sűrűségét, a mely a magasabb fejlődésnek előfeltétele. S ugyanilyen eredményre vezet a növények változatossága is.

Az állatvilág jelentékenyen befolyásolja úgy a

társas fejlődés fokát mint annak típusát. Az eledelül szolgáló állatok jelenléte vadászatra és nomád életre vezet, a mely akadályául szolgál a letelepedésnek és a földmivelésnek. Nagy akadályául szolgálhat a társadalmak fejlődésének a nagyobb ragadozók jelenléte, mert megakadályozzák a forgalmat és közlekedést. Hasonló akadályul szolgálhatnak némely rovarok.

A társadalmi fejlődés kezdetleges szakai mindenestre sokkal függőbbek, mint a későbbiek.

Míg a fejlett társadalmak, a milyeneket megszoktunk szemünk előtt látni magasrendű szervezetükkel és ismereteikkel a kedvezőtlen állapotokon mesterségesen is tudnak segíteni, a szervezetlen társadalmak erre nem képesek. Ezek a környezet kegyelméből élnek.

Gyakori kérdés, hogy miért nem tettek annyi sokan a vad törzsek közül semminemű haladást oly rengeteg időn keresztül? Ha igaz, hogy az emberi faj az utóbbi geológiai korszakok alatt létezett, miért nem jött létre 100,000 esztendő vagy hosszabb idő, alatt semminemű civilizáció? A feleletet megtalálhatjuk, ha meggondoljuk, hogy az eredeti külső tényezők közül mily ritkán állhatott be a kedvezőknek kombinációja a kedvezőtlenek hiányával párosultan és ha meggondoljuk, hogy a kezdetleges csekély összeműködés, hiányos ismeretek és tökéletlen eszközök mellett mily rengeteg idő kellett az akadályok leküzdésére s hogy az ember tehetetlenül minden ellenséges változással szemben hányszor veszthette el a már megszerzett előnyöket.

4. Az eredeti belső tényezők.

Ezek a primitív ember kezdetleges fizikai, érzelmi és értelmi tulajdonságai. Ismereteink töredékes volta azonban nem enged határozott következtetéseket arra nézve, hogy a primitív ember mi tekintetben és mily fokban különbözött a maitól. Nem marad más módszerünk erre nézve, minthogy a ma is létező azon fajokból vonjunk következtetéseket, a melyek a primitív emberhez legközelebb állanak. A mi a primitív ember fizikumát illeti, azt kell következtetnünk, hogy a testi nagyság tekintetében a mai átlag mögött maradt. Minthogy a nagyság nagyobb foka előny a fajok közti küzdelemben, fel kell tennünk, hogy a nagyság nagyobb foka javára

történt a kiválasztás. A primitív ember ennél fogva nehezebb helyzetben volt a nagyobb állatokkal szemben, akár ellenségképen, akár prédaképen állott velük szemben, a mihez hozzájárul még, hogy gyengébb is volt. Táplálkozó szervei rendetlen étkezéshez, alacsonyabb rendű, piszkos és főtlen ételhez voltak alkalmazkodva. Idegrendszere ennél fogva rendetlenebb és kisebb mennyiségű táplálékot nyert, mint a milyen jó táplálkozás mellett jut. A primitív ember nagyobb képességgel bír fájdalmak elviselésére; közönyösebb kellemes és fájdalmas érzésekkel szemben. A kezdetleges ember végül korábban érett. Minthogy szervezete rövidebb idő alatt növi ki magát, természete kevésbé ruganyos. Nála a felnőtt kor merevsége hamarabb nehezíti meg a módosításokat. Ez pedig csak növeli a haladás akadályait.

Érzelmi tekintetben a legfontosabb különbség a primitív és a haladottabb ember között, hogy az előbbi sokkal inkább van alávetve közvetlen érzéseinek és hogy csak ezekkel közvetlenül járó egyszerű emlékképei vannak. Impulzivitása jelentékeny akadálya az összeműködésnek. Állhatatlansága lehetlenné teszi, hogy ígéreteihez következményeket fűzzön. Ez pedig kizárja azt a kölcsönös bizalmat, a melyet a társadalmi haladás igényel. Ezek a tulajdonságai együtt járnak az előrelátás hiányával. A közvetlen vágy kizárja nála a távolabb eső bajoktól való félelmet. A társainak helyeslésével járó nagy és közvetlen előnyök és a megvetésüket és rosszalásukat követő komoly bajok, a magasabb érzelmek legegyszerűbbikét, a helyeslés után való vágyat tolják előtérbe. Innen ered a törzsi közvéleménynek való alárendelés és a magaviseletnek némely ebből eredő szabályozása.

Az egyszer állandóan megalakult társadalmi csoportokban az egyesülés az altruisztikus érzelmek igen különböző fokával járhat együtt. Míg a társulás szimpatitát fejleszt, a primitív ember napi foglalkozása elnyomja a szimpatitát. A nőekkel szemben tanusított bánásmód minden népnél alkalmas mértéke az altruizmus fokának. A primitív embernél ez a mérték is az altruizmusnak igen alacsony fokát mutatja. Az altruizmusnak az a legmagasabb érzelme, a melyet igazságosságnak nevezünk, nála csak igen csekély mértékben fejlődött ki. Hozzájárul még mind-

ezekhez a primitív embernek korai érettségével járó konzervatizmusa.

Értelmi tekintetben az jellemzi a primitív embert, hogy általános tényeket csak hiányosan fog fel és hogy messzebb fekvő következményeket nem képes előrelátni. Nincsenek elvont fogalmai. Jelentéktelen részletek felé fordítja figyelmét, s alig képes azoknak a tényeknek kiválasztására, a melyekből következmények folynak. Nincsenek osztályozott és rendszeres ismeretei, nem tesz különbséget nyilvánvalóan téves állítás és általános igazság közt. Innen ered hiszékenysége. S minthogy a természetes okozatiság eszméje nincsen meg benne, hiányzik belőle az észszerű csodálkozás is, a mivel ismét a kíváncsiság hiánya jár együtt.

A primitív értelem hamar fejlődik, de hamar el is ér határaihoz. E tény alacsony értelmiség mellett egyúttal az értelmiség fejlődéseinek jelentékeny akadályát is jelenti, mert az élet nagyobb részét változhatatlanná teszi.

A magasabb értelmi tehetségek karöltve járnak a társadalmi haladással, egyszerre mint ok és mint okozat. A primitív ember haladását oly képességek hiánya késlelteti, a melyeket viszont csak haladás hozhat meg.

5. A kezdetleges ember eszméi.

A primitív ember fogalmai és eszméi ép oly természetesek, és ama körülmények közt, a melyek közt megjelennek, épen olyan észszerűek, mint a mieink. A gondolkodás törvényei mindenkor azonosak, bármely csodálatosak legyenek is eredményei. A vadak szelleme, éppen úgy mint a mienk, tárgyakat és viszonylatokat a múltban tapasztalt hasonló tárgyakkal és viszonylatokkal csoportosít.

Az égboltozat változó felhői, az égitestek, a villám, szivárvány, a köd, a forgószél sat. mind dolgok eltűnését mutatják, a melyek megmagyarázhatatlan módon jelentek meg. A primitív következtetés tehát azt mondja, hogy ezek a különböző tények hol megjelennek, hol elrejtőznek. A szél működése arra mutat, hogy a létnek vannak láthatatlan megjelenési módjai is, a melyek hatalommal rendelkeznek. S ehhez a láthatatlansághoz fűződik azután a dolgok kettős voltában való hit. Ezt a hitet megerősítik azok a tények, a melyek a dolgok

átváltozásaira engednek következtetni, mint pl. a kővé vált állatok és növények. A transzformáció hite azután széles körre terjed. A tojás és csirke, a begubózott báb és a pillangó közt nagyobb a különbség mint az egyik emlős és egy másik emlős, mint az ember és egy hiéna közt. Nem lehet tehát csodálatos, ha a metamorfozis tana mindezekre is alkalmazást nyer és ha általános lesz az a hit, hogy minden dolog nem csak az, a minek látszik, hanem lehet egyéb is.

Az ember árnyékát a kezdetleges értelem külön dolognak kénytelen tekinteni. Az árnyék növekvése és fogyása egybevetve az önállóan is megjelenő árnyékkal, mint pl. a felhők mozgó árnyai a hegyoldalon csak újabb megerősítései a dolgok kettős voltának és a viszhang a primitív embernek természetesen egy láthatatlan lény hangja.

Hasonló eredményre vezet az álom jelensége. Az álomból felébredő primitív ember azt hiszi, hogy másutt volt. Tanuk azt mondják, hogy mindig helyben maradt. Következés, hogy két egyénisége van. De az álmodó mindama tüneményeknek is reálitást tulajdonít, a melyekkel álmában találkozott.

6. *A halál és a túlvilág.*

A halált a vad-ember csakis ama sokféle állapotok egyikének tartja, a melyek érzéketlenséggel járnak. Innen van, hogy életre kelteni igyekezzenek a holttestet. Étellel, itallal látják el.

Innen van az is, hogy a holttestet minden sérüléstől megóvni igyekezzenek. De a feltámadásban való hittől a miveltebb népek sem szabadultak meg. Míg kezdetben a feléledést néhány órán, napon, vagy éven belül várják, addig fokról-fokra, a halálnak egyre határozottabb felfogásával, az új életre kelést csak mindenek végével várják.

A túlvilági életet kezdetben éppen oly anyagnak tekintették, mint a földöt. Később annak testiségében való hit egyre fogy és helyet ad az én lég-nemű vagy árnyékszerű másodlatának. A lélekzésnek a halállal való megszűnése ugyanis arra a hitre vezetett, hogy a lélek a lehelettel együtt távozik.

Minthogy a túlvilági életet kezdetben egészen materiálisan és egészen a mi életünk mintájára képzelik, természetesen a szellemeknek minden földi szükségletet és tulajdonítanak. Ezért a halott köze-

lébe helyezik a ruháit, fegyvereit, diszítményeit, házi állatait, hogy miben sem szenvedjen hiányt. Ezért ölik meg sok helyt rabszolgáit, feleségeit és felebarátait is, mert a szellemnek ezekre is szüksége van. A túlvilági életnek társadalmi szervezetét egészen a földinek mintájára képzelik el és e két világ közti élénk összefüggést még a keresztény felfogás is mutatja, a midőn az élők a holtakért imádkoznak, és a szentté avatott halottak közbenjárnak az élők érdekében. Az érzelmek és erkölcsök tekintetében sincsen különbség. A fidsiek istenei büszkék és boszúállók, háborút viselnek, megölik és megesszik egymást. Miként azonban a feltámadás egyre távolabbra tolódik, úgy a túlvilági élet is egyre kevésbé anyagivá lesz és egyre különbözőbb a földitől.

Ugyanezt tapasztalhatjuk a túlvilági élet helye tekintetében is. Eredetileg összeesik ez a földi élet színhelyével. Idővel azonban a szellemek vadászterülete egyre távolodik s bár olykor meglátogatják régi lakóhelyeiket, rendszerint mégis bizonyos távolságban tartózkodnak. A hol a közeli hegyek szolgálnak temetkező helyül, ezeket tekintik a szellemek lakóhelyének, a hol barlangokba temetik őket, ezekből lesz a túlvilág, így kerül az egyik-másik népnél a föld alá s lesz belőle alvilág.

A szellemek vándorolnak. Ugyanis megjelennek az élők álmaiban, megígérik, hogy újból eljönnek. Idővel mind tovább tart ujjajövetelük. Azaz mind messzibbre költöztek.

A győzőkből alakulván a harcias osztály s a legyőzöttekből a rabszolgák osztálya, s minthogy ily társadalmakban az érdem mértéke a bátorság, a különböző osztályok túlvilágai az érdemesek, illetőleg érdemetlenek, a jók és rosszak túlvilági lakóhelyeivé válnak.

A megholtak szellemei tehát kezdetben egy folyvást szaporodó és az élöket környező népességnek képzeltetnek el. Rendszerint láthatatlanok, de olykor fel is ismerhetők. Ettől a láthatatlanul jelenlevő népességtől ered mind az a természetfeletti behatás, a mely a vadak életében oly jelentékeny szerepet játszik. A szellemek, a kiknek hatalma határtalan, mindenütt jelen vannak. Az ő behatásuk magyaráz minden váratlan változást és e változások viszont az ő létezésük újabb bizonyítékai. Minthogy

a primitív ember ezen változásoknak, a minők pl. felhők, csillaghullás, állati metamorfózisok, vihar és földrengés, nem ismerheti más okait, ennél fogva csakis a holtak szellemei okozhatták azokat.

A nem régen elhunyt rokon szelleme segítségül jó, ha jókedvében van, de ha rossz hangulatban van vagy ha megsértik, bajt hoz, miként az ellenség szelleme.

Ez az okoskodás végül annyira betölti a primitív ember lelkét, hogy kizár belőle minden más okot vagy feltevést.

De a lélek nemcsak ki-bejár a testben, hanem távollétében idegen lélek is foglalhatja el helyét. Miképen volna különben megérthető a primitív ember előtt, hogy az epileptikus olyan cselekedeteket végez, a melyeket ő maga nem vall a magáéinak. Ez a feltevés magyarázza meg az örülnök érthetetlen viselkedését is: testét a démon szállta meg. Így érthető meg a betegség is, minthogy pedig a halál gyakran hosszas betegség végéül jelentkezik, minden külsőleg felismerhető ok nélkül, hasonló magyarázatot nyer. De éppen úgy, miként a gonosz lélek, úgy egy barátságos lélek is felkeresheti a testet, a mely azután természet feletti képességeknek válik birtokosává. Közelfekvő, hogy a gonosz szellemek munkája ellen a jók segítségéhez kell folyamodni: innen az ördögűzés.

7. *Ima és áldozat.*

A holtak tartózkodási helye félelem és tisztelet tárgya lesz. Láttuk, miért halmozzák el e helyeket a halottaknak felajánlott tárgyakkal. Így lesznek e helyek az áldozatok színhelyeivé, templomokká, oltárokká. A halottaknak hozott áldozatokból pedig idővel az isteneknek hozott áldozatok válnak. Innen van, hogy még a mai vallásokban is oly nagy szerep jut étel- és italáldozatoknak.

Az élőknek nagyon kellemes a dicséret; ezért véli a vadember, hogy a hallgatódzó szellemeknek is tetsző lesz, ha dicsérik őket. Innen a halott szellemének dicsérete a temetéskor, valamint annak ismétlései bizonyos időn keresztül. Így keletkeznek a vallásos dicséretetek bizonyos alkalmakkor az illető szellem jóindulatának megszerzése céljából. Ezekből lesz az ima. A szellemek istenekké válnak. Szemmel tartják az élőket, vannak templomaik, az

élők áldozatokkal, dicsérettel és imával fordulnak hozzájuk. A hatalmasabbak szellemeihez, illetőleg sírjaihoz zarándokolni szokás. Ők képviselik az általános hatalmat. Szóval eljutottunk a vallások eredetéhez

Az ősök imáadásával, illetőleg annak valamilyen formájával vagy maradványával kevés kivétellel csaknem minden népnél találkozunk. Az ősök imádatának legprimitívabb formája az, a midőn a legközelebb álló ősök szellemei képezik a tisztelet tárgyát, a midőn még nem fejlődtek eléggé uralkodó személyek, a kik egyéniségük hagyományát nemzedékeken át tudták volna fentartani. Rendes menete azután a további fejlődésnek, hogy a legkorábbi ősök istenekké lettek, a kik a többi ősöktől pusztán hatalomban különböznek. Ezek válnak úgy az embereknek szülőivé, mint minden egyébnek teremtőivé és okaivá. Lakóhelyük a törzs korábbi tartózkodási helye, a mely egyszersmind a megholtak lelkeinek túlvilágává lesz. Az árja népek és a semiták is keresztül mentek a fejlődésnek ezen az általános fókán. A mi pozitívet a legkorábbi vallásukról tudunk, az az ősök imádatára mutat.

II. Családi intézmények.

8. A házasság eredete.

Az emberi házasság kezdeteivel már a legalantasabban álló emberfajoknál is találkozunk. A nemek érintkezése csak nem mindenütt állandó szabályozást mutat. Az apából, anyából és gyermekből álló család általános intézmény, akár egynejség, akár pedig soknejség vagy sokférjség legyen is alapja. Az állatvilágban a teknősbékáknál találkozunk a házasság első nyomaival. A madaraknál csaknem egészen általánosan előfordul, míg az emlősöknél csak egyes fajokra szorítkozik. Hogy a házasság intézménye egészen az emberi társadalom legelső kezdetéig visszanyúlik, s hogy az emberek közti nemi viszonyok kezdete nem a teljes nemi közösség állapota, mint némely tudósok állítják, már abból a tényből is valószínűnek látszik, hogy az emberhez legközelebb álló majomfajok sem élnek nemi közösségben, hanem hogy hímnek, nősténynek s a fiataloknak tartósabb együttmaradása már ezen állatoknál is megvan. S csakugyan a legkezdet-

legesebb néptörzsekről szóló tudósítások egybehangzóan arról tesznek tanúságot, hogy ezen népeknél a férfi csak akkor tehet szert nőre, a mikor nejeinek és gyermekeinek eltartására képes és hogy a feleség és a gyermekek eltartási köteletségének teljesítésére rendszerint az egész törzs szigorúan ügyel.

A házasság eredete a legszorosabb összefüggésben áll az utódok felnevelésével, a faj fentartásával. A hím és nőstény együttélése a természetes kiválasztás eredménye. Azok a fajok, a melyek csak igen csekély számú utódot nemzenek, vagy a melyek magzatai nagy veszedelmeknek vannak kitéve, csakis akkor maradhatnak fenn, ha a hím a párzás ideje után nem hagyja el a nőstényt, hanem vele együtt él, s a nőstény meg a fiatalok táplálékáról és védelméről gondoskodik.

A házasság élet és a faj fentartása közötti összefüggés az állatvilágban igen szembetűnő. A gerinctelenek, halak és hüllők egészen közönyösek utódaikkal szemben. Petéik száma azonban oly nagy mennyiségű, hogy a faj fentartása ennek dacára is biztosítsa van s a fiatalok sem szorulnak szülei gondozásra. A madaraknál ellenben a szülei gondozás nélkülözhetetlen. Állandó egyenletes melege van szüksége a madárembryónak és a fiókáknak, a mi ismét azt teszi szükségessé, hogy a nőstény a hím támogatásában részesüljön. A magasabbrendű majmoknál, valamint az embernél is alkalmasint egyfelől az utódok rendkívül csekély száma, másfelől a gyermekkor igen hosszú tartama teszik szükségessé a házasság életet. Szóvel a házasság egy eszköz a sok közül, a mely a legalkalmasabb fenmaradása révén a fajfentartás céljára kiválasztatott, a hol a fajfentartást más körülmények egymagukban véve nem biztosították.

Igen sok kezdetleges törzsnél látjuk is, hogy a tulszjdonképeni házasság csak a gyermek születésével kezdődik.

9. A nemi közösség tana.

Ha abból indulunk ki, hogy a házasság szükségyszerű követelmény bizonyos fajok fentartására nézve, s hogy nevezetesen a magasabb rendű majomfajoknál utódaik csekély számával s a hosszú ideig tartó gyermekkorral áll összefüggésben, akkor valószínűnek kell tartanunk azt is, hogy az ősembrenél

a különböző nemek hasonló okokból a gyermek születése utáni időig együtt maradtak. A midőn pedig tisztán a vadászatból éltek az emberek, a mely mindenütt a férfiak dolga, még szükségesebbé vált a férfi közreműködése a gyermek felnevelésénél. Egy család, a mely csak anyából és gyermekből állott volna, rendszerint elpusztult volna.

E föltevással szemben azt lehetne felhozni, hogy a gyerekekről még jobban gondoskodva volna, ha a kezdetleges törzs összes férfiai gondoskodnának a törzs összes gyermekeiről. S a nemi közösség elméletének hívei állítják is, hogy ez tényleg így is történt volna. Szerintük a törzs az emberi nem elsődleges társadalmi egysége, a család csak másodlagos egység, a mely később fejlődik. Ellene szól azonban e tannak, hogy ama élő kezdetleges törzsek közt sehohsem találunk olyat, a mely összes tagjainak gyermekeit közösen a magáénak tekintené és eltartásukról gondosnák. Ellenben a szülőkből és gyermekekből és olykor ezek legközelebbi leszármazóiból álló család minden élő fajnál általánosan előforduló intézmény. A család elsődleges volta mellett szól az a körülmény is, hogy az emberhez legközelebb álló majomfajok egyike sem alkot csordát, hanem csak is valamennyien szülőkből és utódokból álló családot alkotnak. Az a kérdés különben, hogy valamely faj csordában él-e vagy sem, táplálékának szerzése módjától függ. A legkezdetlegesebb emberekre pedig már e szempontból ugyanazért kizártnak kell tekintenünk a törzsben való életet, a miért a magasabb rendű majmokra vagy a nagy ragadozókra néve is lehetetlenség volna nagyobb csoportokot alkotni. S éppen a legalantasabb fajokhoz tartozó népeknél mai napig is azt látjuk, hogy inkább elszórt családokban, semmint törzsekben élnek. (Veddák, tűzföldiek, nyugatausztráliaiak, busmanok.)

Minden valószínűség szerint tehát az emberiség fejlődésében sohasem volt olyan stádium, a melyben a házasság intézménye fenn ne állott volna s a melyben nem az atya lett volna a család oltalmazója és fenntartója. Az emberi házasság, úgy látszik már valamely a majmokhoz hasonló ősök öröksége,

A legtöbb szociológus azonban ezen Westermarcktól kifejtett nézettel szemben azt vallja, hogy kezdetben legalább is ugyanegy törzs egyénei

között nemi közösség állott fenn. Ez a tan két forrásból meríti bizonyítékait. Első sorban is némely régibb író s újabb utazó adataira támaszkodik, a melyek szerint ilyen teljes kötetlen nemi élet csakugyan tényleg léteznék bizonyos vad népeknél; másod sorban pedig több a házasságra vonatkozó sajtáságos szokást, a mely primitív népeknél dívik, csak úgy tudnak ezen írók megmagyarázni, hogy egy oly korszak maradványainak tekintik őket, a melyben még nem állott volna fenn házasság. A mi az első sorban említett adatokat illeti, ezek, mint Westermarck kimutatta, annyira ingadozók és ellentmondók s a legtöbb esetben oly nyilvánlóan tévesek, hogy ezekre más, megbízhatóbb adataink ellenére nem szabad elméletet építenünk. De még ha csakugyan tény volna is, hogy egy némely alacsony fokon álló népnél a nemi élet egészen korlátlanul folyik, tévedés volna azt állítani, hogy ezek az elszórt esetek az emberi társadalom fejlődésének egy stadiumát képeznék, a melyen az emberiség egésze keresztülment volna. Ez a következtetés már csak azért is téves volna, mert az illető népek, a melyek állítólag ilyen korlátlan nemi életet folytatnának, nem éppen mindig a legalsóbb rendűekből kerülnek ki, míg ezzel szemben számos, sokkal alantasabb fokon álló népnél az erkölcsösségnek, a nemi életet korlátozó szabályok betartásának teljes szigorúságát látjuk. Főként nem szabad a nemi közösséget a nemi életnek a házasságot megelőző szabadsásával összetéveszteni.

Még sokkal önkényesebb a primitív házassági jog némely sajtáságos tüneményeinek egy korábban fennállott nemi közösség maradványaiként való felfogása. Hogy a vőlegény menyasszonyát némely vad népnél előbb barátjainak vagy az egész törzsnek engedi át a lakodalmas orgiák alkalmával az sokkal valószínűbben az illető népek vendégszeretetének egy borzalmas esete, semmint váltságdíj a házasság által a közösségből kiragadott nőért. Hiszen ismeretes, hogy a nő átengedése rendes kiegészítő része a primitív vendéglátásnak.

S ilyen körülmények közt a törzsfőnök, főpap, sőt még igen kései időkben a földesúr által gyakorolt jus primae noctis sokkal egyszerűbben, mint a tisztelet jele, vagy mint egyszerű hatalmi tény leleti magyarázat, semmint maradvány a nemiközösség korából,

A kezdetleges nemi közösség ellen szóló leg-erősebb bizonyíték azonban az embernek s a többi emlősnek féltékenysége. Már Darwin is megjegyzi, hogy azok után, a miket a him-négy lábúak féltékenységéről tudunk, alig tehető fel hogy az emberek u. n. természetes állapotában teljes nemi korlátlan-ság uralkodott volna.

Szerinte is az a legvalószínűbb nézet, hogy az emberek kezdetben apró közösségekben éltek: minden egyes férfi egy, vagy ha erős és ügyes volt, több nővel, a kiket minden más férfival szemben féltékenyen őrzött. Már a legrimitivebb törzseknél is igen általánosan csakugyan a férfiak nagy féltékeny-ségével találkozunk.

Természetesen nem lehetetlen, hogy a nemi érintkezés egyik-másik népnél csaknem korlátlan volt, arra azonban nincsen semminemű alapunk, hogy a nemi közösséget az emberi társadalom történelmében egy általános fejlődési stádiumnak tekintsük, a melyen az emberiségnek keresztül kellett volna mennie.

10. A vérfertőzés tilalma.

A vérfertőzéstől való iszonyodás csaknem általános jellemvonása az emberiségnek, mert azok az esetek, a melyekben ez az érzés teljesen hiányozni látszik, oly annyira ritkák, hogy csak is a szabály alóli kivételeknek tekinthetők.

Azok a rokonsági fokok azonban, a melyeken belül a nemi érintkezés tilos, nagyon is váltakozók. Szülők és gyermekek, nevezetesen pedig anya és és fiú között csaknem általános a tilalom. Úgyszintén igen széles körben van elterjedve a közös apától és közös anyától származó testvérek házasságának tilalma, míg a féltestvérek közti házasság már igen sok néptörzsnél megengedett dolog. Nagyban és egészben a modern civilizációtól érintetben népeknél számosabbak azok a fokozatok, a melyeken belül a rokonság házassági akadály, mint haladottabb társadalmakban; sőt sok esetben a házassági tilalom a törzs valamennyi tagjára vonatkozik. E végleteken belül azután különböző fajok és törzsek szerinti a legkülönbözőbb szabályokat találjuk a rokonok közötti házasságokra vonatkozólag. E tilalmak okaira nézve már régóta a legkülönfélébb elméleteket állították fel, a melyek közül újabban

a Mc Lennan-é emelkedett nagyobb jelentőségre. Mc Lennan kimutatta, hogy az exogámia, vagyis a törzsön belüli házasság tilalma egészen általános jelenség és a leánygyermek megölésének szokására vezethető vissza. Az örökös küzdelmek közt élő törzseknél a fiúgyermek úgy a táplálékszerzés, mint a védelem szempontjából az erőnek forrása volt, míg a leánygyermek a törzset gyengítette. Innen a leánygyermek megölésének szokása, a mely jelentékenyen megbontván a két nem közti egyensúlyt, arra készítette e népeket, hogy egymás asszonyait elrabolják. Ez a szükség parancsolta szokás idők folytán előítéletté vált volna a törzsön belüli házasságokkal szemben.

Ezzel az elmélettel ellentétben áll azonban az a tény, hogy a leánygyermek-ölés szokása sokkal szűkebb keretek között áll fenn, semhogy az exogámiát indokolhatná, s nevezetesen ellene szól az is, hogy ez a szokás a művelődés legalantasabb fokán álló vadaknál sokkal ritkább, mint haladottabb törzseknél.

Spencer abban leli az exogámia magyarázatát, hogy a primitív társadalmak ellenséges viszonyban állottak, s hogy a győzelmet mindenütt a zsákmányolás követte. Az asszonyok pedig ezen zsákmány egyik legfontosabb részét képezték. A rabolt asszonynak most már az volt az előnye a bennszülött asszonynyal szemben, hogy egyszersmind a harci diadal jeléül szolgált. A rablott nők tulajdonosai ennél fogva nagyobb tiszteletben állottak, mint a bennszülött asszonyok férjei. Abban az arányban, a melyben győzedelmes harcok következményeképpen valamely törzsnél nagyobb lett azoknak osztálya, a kik rabolt asszonyok birtokában voltak, egyszersmind egyre határozottabb szegényné vált az ilyen asszony hiánya, míg végül ezen az úton parancsoló követelménynyé vált, hogy a feleséget nyílt harcban, avagy szöktetés útján idegen törzsből kell szerezni.

Ezzel az elmélettel szemben az az ellenvetés merül fel, hogy nem adja magyarázatát annak, miért ne maradhatott volna fenn a nőrablás általánossá válása mellett a törzsbeli nőkkel való házasság is, a midőn lehetőleg sok nő gazdagságot jelentett s főleg nem lehet magyarázata a pusztán közeli rokonokra vonatkozó házassági tilalmaknak, a

melyek csaknem minden népnél egyaránt előfordulnak.

Lubbock annak a felfogásnak ad kifejezést, hogy a társadalmak kezdetleges állapotában, a mikor szerinte nemi közösség állott volna fenn, csak a más törzsektől rabolt nők képezheték az egyes férfiak magántulajdonát, minthogy szerinte valamennyi törzsbeli nő valamennyi törzsbeli férfiúé volt. Ez az elmélet azonban már az általános nemi közösség föltételezésével együtt eselik.

Tylor és Kohler arra viszik vissza az exogamiát, hogy a primitív törzseknek csak kiirtás vagy egymásba házasodás közt volt választásuk; ez volt volna az egyetlen sikeres módja a szövetségek fentartatásának, s apróbb törzsek felszívásának. Ez az elmélet azonban szintén nem szolgálhat magyarázatául azoknak a szigorú tilalmaknak, a melyek exogámikus törzseknél nemcsak a férfiaknak törzsbeli nővel való házasságára, hanem nemi érintkezésére vonatkozólag egyáltalában fennállottak.

Más írók, köztük Morgan is, arra az eredmények jutottak, hogy a közeli rokonok közti házasságok tilalmas volta ilyen házasságok káros következményeinek felismeréséből származott volna.

Számos adatunk van ugyan, a melyek ezt az elméletet igazolhatnák, viszont azonban e következmények felismerése sem általános egészen elmaradt fajoknál.

Westermarck kimutatta, hogy nincsen velünk született ellenszenvünk a közeli rokonainkkal való házassággal szemben, hogy azonban ez az ellenszenv fennáll olyanok között, a kik kora ifjuságuk óta együtt élnek; minthogy pedig az ilyen személyek legtöbbször rokonok, ez az érzés főként a rokonokkal való házasság elleni ellenszenv formájában jelentkezik. E mellett szól az a számos néprajzi adat, mely szerint a házasság nemcsak rokonok közt, hanem egyéb egyének közt is tilos, a kik szorosan együtt élnek. Westermarck kimutatja, hogy a tilalmas fokozatok változatossága a különböző törzseknél a rokonok együttélésének különbségeire vezethető vissza. Azoknál a népeknél, a melyek kiterjedt házközösségben élnek, vagy a melyeknél több generáció szokott együtt maradni, a házközösségek összes tagjai közt tilos a házasság. Viszont ama népeknél, a melyeknek egyes családjai

elkülönítve élnek, ott a rokonság házassági akadályai sem terjed ki a távolabbi fokozatokra. S csakis ez a szempont adja magyarázatát annak, hogy némely népeknél egyoldalú, azaz csak vagy az apai vagy az anyai ágra kiterjedő rokonsági akadályokat találunk.

11. A nőrablás.

A házasságkötésnek kezdetleges mivelődési fokon egyik igen elterjedt módja a nőrablás, és a világ legkülönbözőbb részeiben élő népek házassági szertartásaiban oly szokások nyomait ismerhetjük fel, a melyek egykori nőrablásra utalnak vissza. Kétséges azonban, vajjon a házassági szertartások között oly gyakori jelképes nőrablás mindenkor valóságos rablásnak maradványa-e, vagyis hogy a nő mindezen esetekben nemcsak saját, hanem egyszerűs mind szüleinek akarata ellenére vétetett-e nőül. Spencer arra utal, hogy a rablás formája a nőnek olykor igazi, olykor pedig csak tettetett ellenállásából is magyarázható, s ez a feltevés nincsen megdöntve. Mc Lennan azt tartja, hogy a nőrablás az exogámia uralmára vezethető vissza. Vannak azonban törzsek, a melyeknél a házasság megkötésének módja a rablás, de a melyek egyáltalában nem exogámok s viszont nem minden exogám népnél találjuk meg a nőrablást vagy annak maradványait. Westermarck nagyon valószínűnek találja, hogy a nőrablás szokása egyrészt abból az erős ellenszenvből ered, a mely szűk körben mozgó kölcsönös házasságokkal szemben áll fenn és a mely, miként láttuk, endogám népeknél is megvan; másrészt pedig azoknak a nehézségeknek következménye, a melyekkel a vadaknál a nő megszerzése egybe van kötve, minthogy a nő békés megszerzése rendszerint azt tételezi fel, hogy a férj kárpótlást nyújtson az asszony családjának az okozott veszteségért. A nőrablás rendszerint a társadalmi fejlődésnek azon fokán áll be, a midőn a családi kötelékek már megerősödnek, az emberek közeli rokonság által egybekötött apró csoportokban élnek, de a cserekereskedés még nem fejlődött ki. E szokás általános uralma könnyen megmagyarázható a vérfertőzéstől való iszonyodásból és abból a tényből, hogy a kezdetleges családok és törzsek állandóan hadi lábón állanak. Miként azonban lehetetlen azt hinni, hogy volt

volna idő, a mikor nem voltak volna barátságos érintkezések egyes ésaládok közt, a melyeknek egymásba házasodniok is szabad volt, épp úgy nem szabad feltenni azt sem, hogy a rablás valaha kizárólagos módja volt volna a házasságkötésnek, ha mindjárt annak rendszerinti módja lehetett is. Sőt több exogám népnél felleljük azt a szokást is, hogy a férj felesége családjának házába költözik.

12. A nővétel.

A nőrablás szokása azonban nagyban és egészben a múlté. A legtöbb civilizálatlan népnél a férjnek valami módon kárpótlást kell nyújtania menyasszonyáért. A nőrablás után a nővétel következett. A nővételnek legegyszerűbb módja a feleségért más nőt adni cserébe. Sokkal elterjedtebb szokás azonban a nőt a nő családjának teljesített szolgálatok révén szereznni meg. A férfi egy bizonyos időt a nő családjánál tölt, s ezen idő alatt szolgálatát végez. Ez a szokás, a melylyel a zsidó hagyomány ismertetett meg minket, Amerika, Afrika és Ázsia civilizálatlan fajainál nagyon általános el van terjedve. Sok esetben csak azok dolgoznak meg a nőért, a kiket szegénységük gátol meg abban, hogy vétel útján szerezzenek asszonyt, sokszor azonban a gazdagság sem szabadíthatja meg a vőlegényt ettől a szolgaságtól. Sok helyt először le kelt szolgálnia a kikötött időt, mielőtt a leányt nőül vehetné, másutt a leányt előre megkapja.

A nővétel mint a házasság megkötésének módja, nemcsak a mai alacsony kulturájú népeknél fordul elő, hanem régente meg volt a mivelt népek őseinél is. Így a régi Peruban és Mexikóban, Japánban és Chinában, a finnek őseinél s az árja népek művelődésének korábbi szakáiban egyaránt megtaláljuk a nővételt. A hinduknál, a germánoknál, a rómaiaknál és görögöknél valaha a nővétel útján kötöttek házasságot. A magyar nyelv is tanúságot tesz róla, hogy eleink a nővételt gyakorolták (vőlegény = vevőlegény; eladó leány; ara = ára). A nővétel e nagy általánossága dacára sem tekinthetjük azt azonban olyan foknak, a melyen valamennyi fajnak keresztül kellett volna mennie. A vőlegény nyújtotta ajándékoknak ugyanis sok törzsnél nincsen meg az a határozott céljuk, hogy a menyasszony családjá-

nak kárpótlást nyujtsanak, hanem inkább csak hajlandóságuk megnyerésére szolgálnak.

Hogy a nővétel későbbi fejlemény, mint a nőrablás, világosan kitűnik abból, hogy a nőrablás igen gyakran jelképesen fordul elő ott, a hol a nővétel tényleges gyakorlatban van. De csere és kereskedelem az emberiségnek egyébként is csak későbbi találmányai.

Az átmenet alkalmasint a következő módon ment végbe: A szülők akarata ellenére való rablás volt az elsődleges forma; ehhez járult később a kárpótlás felajánlása a boszú kikerülésének céljából, és ez a gyakorlat fejlődött végül az ajándékok előzetes átnyújtásává.

13. A házasságkötés szertartásai.

Az ősember minden ünnepélyesség nélkül kötötte meg a házasságot és számos civilizálatlan népnél még ma is így folyik le a házasságkötés. A házasságkötésnél szokásos ceremóniák csak idővel fejlődtek ki különböző utakon. Ha a házasságkötés módja megváltozott, akkor a korábbi mód ceremónia alakjában maradt fenn tovább. Így maradt fenn a jelképes nőrablás, a midőn a házasság már vétel útján jött létre. Később azután a vétel vált ceremóniává, miután megszűnt a házasságkötés tényleges formája lenni.

Mihelyest a házasság fontosságát felismerik, annak megkezdését, az emberi élet más fontos eseményeihez hasonlóan ünnepelni kezdi. Igen általánosan elterjedt a házassági lakoma, a melyhez a legkülönfélébb házassági szokás és szertartás járul. Miként más fontos alkalmakkor, úgy a házasságkötésnél is az istenek segítségét szokták felhívni, a mi által a házasság vallásos színezetet nyer. Rendszerint a papok az istenek oltalmába ajánlják az új házasságokat, vagy pedig még a házasságkötést megelőzőleg az istenek véleményét kérik ki az új nézve s e révén általánossá válik már a civilizáció igen alacsony fokán is, hogy a papok által végzendő vallásos szertartások lényeges kiegészítő részeivé válnak a házasságkötésnek. A civilizáció magasabb fokán álló népeknél csaknem mindenütt megtaláljuk a házasságkötésnél a vallásos ceremóniákat is, így a régi mexikóiaknál, a hinduknál, Egiptomban, a zsidóknál, a régi görögöknél. A római

confarreatio is ősi időkre nyúlik vissza; a császárság korában azonban elvesztette jelentőségét. A kereszténység ismét visszaadta a házasságnak vallásos jellegét. Jóllehet ugyan a kereszténység megalapítója semmiféle ceremóniákat sem szabott meg, a keresztények mégis már a legkorábbi időkben lelkipásztorok áldását kívánták meg. Ez azonban nem tekintett szükségesnek, sőt özvegyeknek meg sem volt engedve a papok által kötött házasság s jóllehet a házasság szentségének dogmája már a XII. században ki volt fejlődve, mégis a házasság 1563-ig, a mikor is a tridenti zsinat az egvházi áldást a ceremónia egy lényeges részének mondotta ki, egyházi áldás nélkül is érvényesnek tekintetett.

Luther nézete, hogy a házassági ügyek nem az egyházat, hanem az államot illetik, nem talált visszhangra a protestáns országok törvényhozóinál, úgy hogy az egyházi áldás továbbra is lényeges része maradt a házasságkötésnek. Ezen a felfogáson először a francia forradalom ütött rést. Az 1791-iki francia alkotmány kimondja, hogy a törvény a házasságot pusztán polgári szerződésnek tekinti s azóta a polgári házasság a legtöbb európai államban behozatott.

15. Egynejség, többnejség, többférjség.

A legtöbb alacsony állatfaj ösztönszerűen vagy egynejsű vagy többnejsű. Az embernél a legkülönbözőbb házasságformákkal találkozunk. Látjuk egy férfi házasságát egy nővel (egynejség), egy férfi házasságát több nővel (többnejség, több férfi házasságát egy nővel (többférjség), s végül egyes kivételes esetekben több férfi házasságát több nővel.

A többnejség a legtöbb régi, történelmi népnél meg volt engedve s napjainkban is több civilizált és a vad törzsek többségénél fennáll. Mindazonáltal sok olyan primitív népet is találunk, a melynél a többnejség tilos, vagy a melynél a főnökök kiváltsága. De a többnejség még ott is, a hol rendszerint meg van engedve, korántsem olyan általános, mint rendszerint hinni szokták. A többnejség csaknem mindenütt a népesség egy kis töredékére szorítkozik, míg a többség egynejsű. De sok helyt a tényleg fennálló többnejség is már az egynejség felé közeledik: a nők egyikét, rendszerint az első feleséget ugyanis sokszor magasabb állás illeti meg a töb-

biekkel szemben; s gyakran csak ennek gyermekeit tekintetnek törvényeseknek.

A többférjűség sokkal ritkábban fordul elő, mint a többnejűség. S míg a többnejűség rendszerint gazdagságnak következménye és csak azokban az aránylag ritka esetekben fordul elő, a mikor egy férfinak módjában van több feleséget szerezni és eltartani, addig a többférjűség némely ritkábban ható más okoktól eltekintve, legtöbbször csak a szegénységnek folyománya; ez esetekben helyesebben voltaképen nem is egy nőnek több férjéről, hanem több férfinak, a kik nem tudnak külön külön feleséget tartani, közös feleségéről kellene szólnunk. Igen gyakori eset, hogy a férjek rokonok, rendszerint testvérek. A többférjűségnek is vannak az egynejűség felé közeledő változatai. Itt rendszerint egy elsőrangú férjet és több helyettes férjet találunk, a kik csak az elsőnek távollétében gyakorolnak férji jogokat, egyébként pedig szolgálatokat teljesítenek az ő részére. A monogamia tehát az általánosan uralkodó házasság forma; a többi formák ténylegesen csak kivételeseknek tekinthetők és a hol elő is fordulnak, rendszerint az egynejűség felé módosulnak.

Sokszor találkozunk azzal a nézettel, hogy az egynejűség a házasság természetes formája, mert a férfiak száma körülbelül egyenlő a nőkével. Ez azonban nem áll. A nemek számaránya népek szerint igen változó és sok esetben jelentékenyen eltér. Egyik-másik fajnál a nők száma a férfiaknak csaknem kétszeresét teszi, míg másutt ismét a férfiak jelentékeny túlsúlyával találkozunk. Ezen eltérések okai részben a gyermekek születése utáni körülményekben keresendők, mint pl. egyes népeknél a leánygyermek megölésének szokása vagy a férfiak nagyobb halandósága életmódjuk fáradtságosabb és veszélyesebb volta következtében. Részben azonban ezen eltéréseknek oka abban keresendő, hogy a nemek aránya egyes népeknél már a születéseknél is jelentékeny eltéréseket mutat.

Igen sokat foglalkoztak azzal a kérdéssel, hogy a házasság különböző formái mire vezethetők vissza. Westermarck azt tartja erre vonatkozólag, hogy a nemeknek főként a születés alkalmával mutatkozó arányából ugyan nem vonhatunk következtetést a házasság formájára, mindazonáltal úgy

találja, hogy a házasság formája jelentékeny mértékben van feltételezve a férfi és a női lakosságnak egymáshoz való számarányától. A nemek számarányát meghatározó okok e szerint egy bizonyos fokig a házasság formájára is befolyással volnának. A nemek számarányának okaira vonatkozó számos elmélet között Westermarck a Düsing és Plossféle elméletben talál legtöbb igazságot. E szerint úgy a növények, mint az állatok a természetes kiválasztásnak köszönhetnék a nemek képzésére vonatkozó tulajdonságaikat. A fajoknál az a törekvés mutatkozik, hogy abból a nemből produkáljanak többet, a melyből nagyobb szükséglet mutatkozik. Az élelmi szerek bőségénél a fajra nézve előnyös a fokozott nemzés, míg az élelmi szerek szűk volta esetében az ellenkező áll. Minthogy pedig a szaporodás mértéke főként a nők számától függ, ezért a szervezetek aránylag több női magzatot produkálnak, ha rendkívül jól vannak táplálva, míg rossz táplálkozás esetén aránylag a hímütődök száma nagyobb. Ezzel függne össze, hogy falun, a szegényebb osztályoknál, valamint a felvidéken több fiúgyermek születik, míg a városokban, a felsőbb osztályoknál és a sík területen a leánygyermek születnek nagyobb számban. Csak ilyen formán függne össze Westermarck szerint a többférjűség (polyandria) a szegénységgel. Meglepő, hogy a többférjűség csakugyan mindig szegény népeknél fordul elő; azonban nem a gazdasági viszonyoknak volna közvetlen következménye, illetőleg egyes férfiak képtelenségének külön feleségek beszerzésére, mert a többférjűség az illető népek magasabb osztályainál aránylag még sűrűbben fordul elő, mint az alsóbbaknál s másrészt ilyen népeknél mit sem tudunk a férjzetlen nők egy külön osztályáról. Az összefüggés csak a fenti közvetelt úton állana fenn. A népek szegénysége a férfiak túlnyomó voltára vezetne élettani úton és csak a nők hiánya okozná azután a többférjűséget.

Az egynejűség, a mely mindenkor a házasság legerterjedtebb formája, a legalantasabb művelődési fokokon valamivel általánosabb volt mint a valamivel magasabb fokokon, míg a többnejűség azután a fejlődés magasabb fokán megint igen nagy mértékben az egynejűségnek enged tért.

A többnejűségnek ugyanis a legprimitivebb társadalmakban a melyekben az életfentartás legnagyobb-

részt vadászat útján történik és melyekben a nő munkának csak csekély értéke van, aránylag kevés haszna van. Magasabb társadalmakban azonban másképen áll a dolog. A feleség itt ugyan drága áru, a melyet a férjnek meg kell vásárolnia, azonban ezt az akadályt ellensúlyozza a vagyon felhalmozódása és az osztályok keletkezése. Egy későbbi fokon azután, a midőn a háborúk csökkenése folytán a férfiak és nők száma közti aránytalanság is csökken, a midőn a szoptatás ideje is rövidül, a nő szépsége kevésbé mulandó s viszont szellemi tulajdonságai nagyobb értéket nyernek; a midőn az utódok utáni vágy kevésbé heves, mint a vadaknál, mert a nagy család nem segítség többé a létért való küzdelemben, mert a családtagok többé nem egyedüli barátaink s mert a férfi jóléte és tekintélye nem függ többé feleségei számától, a soknejűség és kevésbé mutatkozik kívánatosnak a férfira nézve.

Mihelyt pedig a nő érzelmei is figyelemre találnak és a szerelem finomultabb, kölcsönös sympathián s a szellemi tulajdonosságok méltatásán alapuló formája fejlődik ki, szükségképen az egynejűség emelkedik a házasságnak egyedül elismert formájává.

15. *A házasság tartama.*

A házasság tartama igen nagy különbségeket mutat. A legtöbb míveletlen és igen sok haladottabb népnél a férj tetszése szerint elválhatik feleségétől. Számos más népnél viszont, s köztük a míveltségnek igen alacsony fokán állóknál is, az elválás kivételes eset. Sok népnél a férjnek csak bizonyos, a szokásjog által meghatározott esetekben van joga feleségétől elválni. Előfordul kezdetleges míveltségű népeknél az is, hogy a nőnek is joga van az elválásra. A házasság tartamát meghatározó okok, ha nem is egészen, de sok tekintetben azonosak azokkal az okokkal, a melyek a házasság formáját meghatározzák. A társadalom kezdetleges állapotában a házasság tartama még az egynejűség mellett, is csak rövid tartamu.

Igen valószínű, hogy az ősebernél a nemek együttélése csak a magzat születése utáni időig tartott. A midőn az egynejűség legfőbb oka a férfinak képtelensége több nőnek eltartására, ott rendszerint gyakori változtatással szerez magának kárpótlást a férfi. A nővétel már erős akadály a válás-

nak; mert az ok nélküli válás rendszerint az ár sőt néha még a gyermekek elvesztését is maga után vonja. Nagyban és egészben a házasság tartama növekszik a civilizáció fokával. Azon a fokon, a melyen a nő munkája által is értékessé lőn a férjre nézve, ez a házasság tartamára is visszahatással volt. Az élethossziglan tartó házasságok lényeges feltétele a civilizációnak egy bizonyos foka.

III. Az állami intézmények.

16. Bevezetés.

A szociológiai kutatásoknál általában véve, de főként az állami intézmények vizsgálatánál sohasem szabad érzelmeink szavára hallgatnunk, hanem mindig kizárólag a tények magyarázatára kell figyel-nünk. Nem szabad p. o. félreismerünk, hogy a társadalomközi ellentétek előmozdították a társadalmi szervezetek fejlődését.

Bizonyos nemű kormányzatok iránt való ellent szenvből nem szabad figyelmen kívül hagynunk alkalmas voltukat bizonyos körülmények közt. Mindig szem előtt kell tartanunk azt az igazságot, hogy az emberi cselekedetek terén az abszolút rossz lehet relative jó és az abszolút jó lehet relative rossz.

A politikai intézmények bonyolultsága és zavaros volta csak bizonyos általános következtetéseket enged meg. Szerencsére azonban éppen ezek azok, a melyek a cselekedeteinkben való vezetés szempontjából a legnagyobb értékkel bírnak.

17. Az állami szervezet általában.

A szociológia értelmében vett társadalom csak ott kezdődik, a hol egymásmellé helyezés mellett együttműködés is létezik. De hogy a cselekvések kombinálhatók lehessenek, hozzá kell alkalmazkodniok a körülményekhez úgy idejük, mint mennyiségük és minőségük tekintetében. Vagyis az együttműködés szervezetséget feltételez. Ennek ismét úgy eredetre, mint természetre nézve két különböző faja van: az önkéntes és az önkéntelen. Az előbbi közvetlenül egyéni célok követéséből ered és csak közvetve vezet a társadalom javára, öntudatlanul fejlődik és nem kényszerű. A második közvetlenül társas célokra való törekvésből ered s csak közvetve

vezet az egyén javára, tudatosan fejlődik és kényszerű.

Vegyük szemügyre az utóbbit. Ez egyfelől elhárítja a növekvő terjedelmű társadalmakban az együttműködés ama korlátjait, a melyeket egyesek és törzsek ellenségeskedései támasztanak, s így közvetve egyéb hasznot is hajt. Ugyanis csekély társadalomban a munkafelosztásnak csak kezdetleges foka fejlődhetik. Ugy az egyének összetett kombinációi, mint az ipart megkönnyítő fejlett mechanikai eszközök csak nagy szükséglettel bíró nagy közületekben támadhatnak.

Az ellenőrző szervek eltartása viszont költséges s ez a költség esetleg meg is haladhatja a vele járó hasznot. Továbbá korlátokkal jár, a melyek borzasztóbbakká válhatnak, mint a legvéső anarchia.

Minden létező szervezet akadálya továbbá az újjászervezésnek. Ugy az egésznek, mint minden egyes részének főtörekvése az önfentartás és így az egyszer megalkotott részek fenmaradni törekszenek, akár szükségesek, akár nem.

A társadalom szervezetének fentartása szükségessé teszi, hogy alkotó részei pótoltsanak, ha kihálnak. Ha a betöltés vita nélkül egyszerűen örökösödés útján történik, ez a társadalomnak merevségét idézi elő, a létező fentartásának kedvez, míg képesség szerinti betöltés a társadalom hajlékonyságát hozza létre és az átalakulásnak és jobb intézmények behozatalának kedvez.

Az organizáció tehát nemcsak előfeltétele az együttműködésnek, mert megkönnyíti a társadalom növekvését, hanem az egyszer létrejött organizáció akadálya is további növekvésnek, megakadályozza az újjászervezést, a mely a továbbterjedés feltétele, de meg azért is, mert a létező szervezet a növekvéshez szükséges anyagot is fogyasztja.

18. A politikai kiterjedés.

A míg a társas csoportok kicsinyek, egymás rovására való növekvésük — egymás zsákmánynak elfogása, nejeik elrablása, embereik örökbefogadása révén — is csekély. A csoportok növekvésével a bekebelezések is nagyobb szabásúak lesznek. Alávetik egymás egyéneit, s legyőzött törzseket mindenestül felszivnak.

A csoportozat kiterjedésének foka függ egyfelől

fizikai feltételektől, a (milyenek az élelem mennyisége, a forgalom lehetősége szomszéd területekkel), természetes határok lététől, (a milyenek a szétszakadás akadályai stb.) de függ másfelől attól is, hogy mekkora az egyesültek hasonlóságának foka. A hol az összetartás még csekély, a csoportosulás nagy fokban függ a vérségi kötelékektől, a melyek nagyfokú hasonlatosságot eredményeznek. Csak miután a társas élethez való hozzáalkalmazkodottság nagyobb haladást tett, válik lehetővé olyanok együttműködése is, a kik nem származnak ugyanegy törzsből.

De az integrálódás további feltétele, hogy ezek a hasonló egyének hasonló tényezők behatásának legyenek kitéve, a mely együttes reakciójukat vonja maga után. Így a háborúban való összeműködés legfőbb oka a társadalmi kiterjedésnek.

A társadalmi kiterjedés egyszerre oka is, következménye is a tagok kisebb fokú elkülönülhetésének. A primitív hordák lazasága, a mely mellett egy-egy tag könnyedén állhat át az egyikből egy másikba, egyre csökken. És csak midőn az önkéntelen összeműködés az önkéntesnek enged nagyobb tért, vagyis az industrializmus fejlődésével, tűnnek el ismét a szabad mozgás korlátjai.

19. A politikai különböződés.

A csoportozat összetartása és tagjainak állandó viszonya politikai felosztásokra vezet. Kezdetei a családi különböződésből erednek. Férfi és nő, miként a családban, úgy a közösségben is különböző helyzetbe kerülnek. Csakhamar ők alkotják a kormányzókat és a kormányzottakat két politikai osztályát.

A rabszolgaosztály csak lassan és csak akkor válik külön osztálylyá, a mikor a rabszolga megszűnik egyszerűen barom lenni, s a midőn az ő igényei tulajdonosa igényeinek korlátjaivá kezdenek válni.

Egész szomszéd-társadalmak alávetésével, — a minnek ismét a letelepült életmód előfeltétele — a jobbagyság némi kezdetei támadnak.

A harcosok uralkodó osztálya, kezdettől fogva tulajdonosa lesz az élelem forrásának, a földnek.

Az osztályok elkülönülését előmozdítja a leszámolás határozottsága és az elsőszülött öröklési rendszere. Az egyszer beállott egyenlőtlenségek

pedig egyre fokozódnak. Az osztályok egyenlőtlen-sége a szükségletek kielégítésének különbsége révén fizikai eltérések származnak s úgy ezek, valamint az eltérő életmódok is, értelmi és érzelmi különbségekre vezetnek, a mi által az ellentét csak újból fokozódik.

De ezek a politikai különböződések, a melyek a harcias életmód folytán jönnek létre, a nagy társadalmak további fejlődése folyamán eltűnnek az industrializmus kifejlődése folytán, a mely a rangtól független gazdaságot hoz létre.

20. Politikai alakzatok és erők.

Ha egy szervezeten hordában valamely kérdés, akár a vádorlás akár a hadviselés kérdése kerül eldöntésre, két csoport fog külön válni. Az öregek, az erősebbek és azok, a kik vadságukról és bátorságukról tanúságot tettek, a kisebb vezető részt fogják képezni, míg az ifjak, a gyengék és a meg nem különböztetettek a hallgatóságot fogják képezni, a mely időről-időre csak tetszésének vagy nem tetszésének ad kifejezést. A vezetőkből pedig ismét ki fog válni egy agg harcos vagy tudós bűvész, a kinek szava súlyosabb mint a többié.

Ebben a primitiv korszakban a politikai hatalom a közérzület, a mely egy akár formyszerűen, akár forma nélkül létesült tényezőkön keresztül hat. Semmi kétség, a törzsfő hatalma részben személyes hatalom, azonban egyéni akarata csak csekély tényező, tekintélye sokkal inkább függ attól, hogy mily fokban tudja a többiek véleményét kifejezésre juttatni.

Míg azonban ez a közérzület egyfelől azoknak spontán érzülete, a kik azt megállapítják, addig másfelől még sokkal nagyobb mértékben a multnak felhalmozódott és szervezett érzülete.

A mindenkori kormányzó részben tehát környezete akaratának szerve, de sokkal nagyobb mértékben szerve az elhunytak akaratának. Legfőbb funkciója rendszerint az átörökitett szabályok kikényszerítése, a melyek az ősök eszméit és érzelmeit foglalják magukban.

Persze másként áll a dolog oly szabályokkal, a melyek nem az illető társadalomban fejlődtek ki, hanem a melyeket egy hódító kényszerített rá a társadalomra.

Az emberek cselekvőségét még ma is a mult-

nak és a jellenek felhalmozódott érzelmei vezetik és a politikai szervek, maguk is oly érzelmek termékei, nagyobbára csak ez érzelmek egy bizonyos részének hordozói.

21. Az államfők.

Vegyük szemügyre elsőbben is a fentvázolt hármas állami szervezet fő-alkatrészét. Kezdetben az állami szervezkedés egyedüli elve az alkalmazhatóság. Nagyobb erő vagy tudás, magasabb kor vagy erősebb akarat, gyorsabb belátás avagy nagyobb gazdagság tesznek valakit kezdetben vezérré.

Ez a személyes tulajdonságokon alapuló elsőbbség azonban mindig csak átmeneti, s ha nem veti végét valamely még alkalmasabb egyéniség felmerülése, végét veti a halál. A legügyesebb harcos fejedelemsége ott áll be, a hol a harc az erők kitüntetésének tere. A polgári kormányzat ily körülmények között a hadi funkciók gyakorlásának folytatása.

Az államfőségre vezető tényezők közül másodhelyen legfontosabb a hit, hogy némely emberek befolyást nyertek a szellemekre és meg tudják szerezni azok segítségét.

Az államfőség csak akkor állandósul, a mikor nem pusztán az alkalmazhatóságon, hanem örökségen alapszik. E ponton keletkezik azután egy különbözőség, a mely a nemzedékek egész során keresztül fennmarad.

Az öröklődésnek két elsődleges formáját ismerjük. Az egyik csak nőági leszármazást ismer. A nővér fivérei vagy gyermekei lesznek a hatalom és a tulajdon örökösei. A másik a férfiágon való leszármazás. A tulajdon és hatalom a fiúkra vagy leányokra száll. Az utóbbi rendszer célszerűbb, mert szorosabban összetartó családra, szigorúbb alárendeltségre vezet. Innen van, hogy ez az utóbbi rendszer sok kezdetleges törzsnél a fejedelem családjában fejlődik ki, míg a társadalom zömében a nőági örökösödés marad fenn továbbra is. A szellem-teória, mint láttuk a hatalmas embereknek, a fejedelmek szellemétől való különleges félelemre vezetett. A hódító pedig, a ki több ilyen törzset olvaszt egybe, az istenség elsőbbségére tesz szert. Utódai öröklök az isteni természet fénykörét. A lázadás ilyenformán nem csak gonosz, de reménytelen dologgá is válik.

Ugyanezen módon, mint a kezdetleges fejedelemség, keletkeznek később összetett társadalom és egy felsőbb államfő. A háborúra való egyesülés eleinte itt is csak ideiglenes hatalmat szül, a mely csak később válik örökletessé, és a melyet később ugyancsak az állítólagos isteni származás segít magasabb hatalomra.

A hol azonban a fejedelem a neki tulajdonított isteni eredet avagy isleni megbízás révén, abszolút hatalomra emelkedik, úgy alattvalóinak, mint a területnek tulajdonosává lesz és minden hatalmat gyakorol, az ügyek sokfélesége hatalmának átruházására kényszeríti. Ez a gépezet azután korlátozójává lesz az uralkodónak, főként, ha az örökösödés elvéhez való szigorú ragaszkodás képtelen uralkodókat hoz a trónra és ha isteninek tartott származása csak segédeinek révén teszi őt megközelíthetővé. A törvényes uralkodóból automata lesz és hivatalnokai lesznek a valóságos kormányzók. És ugyanez a folyamat megisméltlődhetik a fejlődés rendén a főhivatalnokokra vonatkozólag is.

22. Összetett főhatalom.

A háromtagú politikai szervezet második része a vezető férfiak ama csoportja, a kiknek legelseje a fejedelem.

A tények azt mutatják, hogy mindott a hol a patriarchális csoportozatok oly körülmények közé kerülnek, a melyek a népesség jelentékeny növekedésének kedvezők, de a melyek nem teszik lehetővé a hatalom központosítását, összetettek fejedelemségek keletkeznek. Erre vezet a helyi csoportozatok függetlensége és a háborúban való egyesülés szükségége. Például szolgálhat Latium, Svájc és Velence történelme. Az egyesülés szüksége a különálló törzsek fejedelmeit egy oligarchiává tömörítette.

A 3 tagú szervezet első eleme ettől a másodiktól igen eltérő fokozatokban különbözödéhetik. A fejedelem lehet egyszerűen az első harcos, a ki a többi harcosoktól csak alig különbözik és lehet isteni eredetű és abszolút király. A második elem is nagyon sokféleképen különbözödéhetett a harmadiktól. Itt is lehet a különbség a nagyfokú és a választó fal áthághatatlan vagy pedig lehet az átment szinte észrevétlen.

A harcias életviszonyok az összetett főhatalom

tagjait egyre sorosabbá fűzik, a kormányzó hatalmat mind kevesebb kézbe juttatják. Az industrializmus ellenben egyre lazítja ezeket a kötelékeket és mindinkább a polgárok egyenlősítésére vezet.

Nagyon általánosan úgy szokták tekinteni a társadalmakat, mintha egyszer egy szép napon elhatározták volna, hogy a kormányzat mily formája alatt éljenek. Holott a tények azt mutatják, hogy e tekintelben nem a szándék, hanem a körülmények játszanak döntőszerepet.

23. *A tanácsadó és a képviselőtestületek.*

A hadi tanács, a mely a vezető harcosokból állt, a mely a tömeg jelenlétében vitatkozik, csirája a tanácsadó testületeknek. Ez az eredet magyarázza, hogy a politikai gyülekezet kezdetben mindig fegyveres vitézek gyűlése. Innen van az is, hogy a gyűlésben levő nép hatalma csak az indítványok elfogadása és elvetésére szorítkozik és hogy a tanácsadó testületek csak a fejedelem felszólítására nyilatkoznak.

De a harcosok osztálya lévén egyszersmind a földbirtokosok osztálya is, a háború vagyoni és osztálykülönbségeket hoz létre a harcosok közt. Nagy földesurak és helyi nagyságok támadnak. Innen a tanácsadó testületek tagjai nemcsak mint a harcban vezetők, hanem mint gazdag és tekintélyes férfiak is különválnak. A letelepülés állandósulásával a nagy területen szétszórt szabad harcosok úgy idő és fáradság kimélése miatt, valamint azért is el-elmaradoznak a gyűlésekről, mert szervezetlenek lévén, nagyobb számuk dacára sem tudnak érvényesülni a kisebb számú, de szervezett s nagyobb tekintélyű hatalmasokkal szemben.

A háromtagú szervezet harmadik eleme, mindjobban alárendelt helyzetbe kerül a harcias életviszonyok állandósulásával; de vissza kezdi nyerni hatalmát, ha a háború megszűnik állandó lenni. A kormányzó iránti tisztelet csökken, különösen ha az isteni eredet dicsfénye is elhomályosul. A mezőgazdaság mellett a régi viszonyok hosszasan fennmaradnak, de a városi lakosság, a melybe idegen elemek is vegyülnek, egyre függetlenebbé és egyre kevésbé ellenőrizhetővé válik. Végül a haladó industrializmus a népesség nagy és olyan csoportjait hozza létre, a melyek körülményeinél és

fegyelmezettségüknél fogva alkalmasak arra, hogy a militarizmus szülte állami szervezetet megváltoztassák.

Érdekes, hogy az összeműködésre való kezdetleges ösztön, a mely a társas egyesülést kezdeményezi, mint kezdeményez később speciális egyesüléseket az általánosok kebelében. Mert éppen úgy, miként az ellenségeskedés általában véve szervezkedésre vezet, úgy vezet a belső ellenségeskedés a pártok szervezésére még akkor is, ha ezek a pártok indusztriálisak és lényegileg nem harciasak.

Az első cél, a melynek kedvéért főemberek és a népképviselők összegyűlnek, a pénz megszavazása. Kezdetben az uralkodó jövedelmét teljesén, s később részben a jelenlevők adják össze. Ennek a kezdetleges kötelességnek, hogy az állam fejének pénzt és szolgálatokat kell juttatni, a melynek néha csak igen vonakodva engednek, ellenállnak akkor, ha a követelés nagy s az ellenállás kiengesztelő intézkedésekre vezet. A kényszer helyébe a beleegyezés kérése lép.

A pénz megszavazásának feltételekhez kötéséből ered a törvényhozásban való részvételnek joga. Az államfő ellátása és az államfő részéről való védelem közötti ezen eredeti összefüggés világossá teszi a parlamenti testületek működését, a midőn ilyenek alakulnak. Miként kezdetben a király, a katonai főemberek és a fegyveres szabadok gyűléseiben az adományok nyújtása együtt járt a közügyek tárgyalásával, éppen úgy a király követeléseinek való sikeres ellenállás után, magasabb fokon újból karöltve jelennek meg egyfelől a pénznek másfelől az igazságnak követelése.

24. Törvények.

Az apákról a fiúkra átszálló eszmék és érzelmek, kezdetleges viszonyok közt a szokások merev rendszerévé válnak. A törvények kezdetben nem egyebek mint az ősök parancsai. A meg nem különböztetett halottak parancsaihoz azután, a melyek a magaviseletnek egy kódexéül szolgálnak, mielőtt még bármilyen politikai szervezet létrejött volna, járulnak utóbb a megkülönböztetett ősök parancsai, a midőn fejedelmek támadnak, a kik már életükben is bizonyos fokig félelem és engedelmség tárgyai és a kik holtuk után a töb-

bieknél jobban tisztelt és félt szellemeknek adnak létet.

Ha pedig, a társadalmaknak a háborúk által előidézett összetevődése folytán az ilyen fejedelmek királyokká fejlődnek, emlékezetben tartott parancsaiknak és szellemeiknek — gyakran papok révén — feltételezett parancsai egy szent kódexxé lesznek, a mely részben magában foglalja, részben pedig kiegészíti a szokásszülte kódexet.

Az élő uralkodó, a ki csak a még el nem döntött ügyekben van jogosítva törvényt hozni, az ismert és ismeretlen halottak ezen hagyományos parancsaihoz van kötve; kivéve azokat az eseteket, a melyekben maga az élő uralkodó is isteni eredetű, mikor is parancsai hasonlóan szentek. Innen a kezdetleges fokon álló társadalmaknak az a közös tulajdonsága, hogy a magatartás mindennemű szabályai vallási szankcióval vannak felruházva. Áldozati szertartások, közkötelezettségek, erkölcsi parancsok, társas ceremóniák, az életmód, a gazdasági szervezet, sőt még az öltözködés módjai is mind hasonló alapon állanak.

Az ilyenformán származó szabályok változhatatlanul való fentartása abban a korban, a midőn az emberi természet még csak kevésbé alkalmas az összhangzatos együttműködésre, feltétele a társadalom állandóságának és innen engedetlenség a legsötétebb bűn. Árulás és lázadás az isteni vagy az emberi uralkodó ellen minden mást szigorúságban felülmuló büntetéseket vonnak maguk után. A törvény megszegése nem a tett benső rosszasága miatt, hanem a tanusított engedetlenség miatt büntetik.

Oly társadalmakban, a melyek nagyok és bonyolultakká lesznek, az érintkezésnek és a cselekvésnek oly formái támadnak, a melyekről a megszentelt kódex nem intézkedik. Ezeket az uralkodó jogosítva van szabályozni. Ily szabályozások halmozódása által a törvények egy oly rendszere jő létre, a melynek emberi eredete tudva van. És bár ennek és úgy a megalkotónak mint a helybenhagyó nemzedékeknek megfelelő tekintélye van, még sincsen az a szentsége, mint az istentől eredő törvénykönyveknek. Az emberi törvény elkülönül az istenitől. De harcias testületekben a két kódex hasonló marad a tekintetben, hogy mindkettőnek személyek-

től eredő tekintélye van. Azért kell nekik engedelmeskedni, mert egy isteni uralkodó, vagy egy emberi uralkodó úgy akarja. Abban az arányban azonban, a melyben az önkéntes összműködés elve válik egyre jellemzőbbé a társas típusra, a szerződések teljesítése és az emberek jogainak egyenlősége válik a legfőbb követelménynyé és az egyéni érdekek consensusa a törvények legfőbb forrásává. A törvények máshonnan eredő tekintélye másodrendűvé válik és csak azért marad fenn, mert a törvények közvetlenül az általános jólétet mozdítják elő.

Az egymásra következő társadalmi fokozatok törvényeit megfelelő érzelmek és elméletek követik. A jelenleg közkeletű elméletek, a militarizmus és industrializmus fennálló kompromisszumához vannak hozzáalkalmazkodva és lépések a legvégső elmélet felé, a mely szerint a törvényeknek nincsen más igazolásuk mint az, hogy a társadalomban a tökéletes élet feltételeit szolgáltatják.

25. *A kezdetleges tulajdon.*

A tulajdon nyomait már értelmesebb állatoknál is feltaláljuk. Ez a tény megcáfolja azt a nézetet, a melyet némely tudósok vallanak, hogy a kezdetleges emberek nem ismertek volna magántulajdont, Annyi azonban tény, hogy a magántulajdonra vonatkozó eszmék és érzelmek kezdetben csak nagyon tökéletlenül voltak kifejlődve. Az egészen nyers törzseknél a tulajdonjogot csak kevéssé tartják tiszteletben. Az erősebb egyszerűen elveszi a gyengébbtől azt, a mire szüksége van. De még ha nem is az erőnek használatáról van szó, az egyéni érdekek kezdetben csak igen csekély mértékben érvényesülnek. Némely vadásznépeknél a szerencsés vadász zsákmányát az összes jelenlevőkkel kénytelen megosztani; másutt, jóllehet határozott tulajdont ismernek, mégis örökös kölcsönadás és kölcsönvétel dívik, a nélkül, hogy a visszaadásra gondolnának. Azok a gondolatok és érzelmek, a melyek a birtokbavétel tényét kísérik a tulajdon elmélete által csak szabatosabb kifejezést nyernek. A tulajdonnak fejlettebb elmélete olyan társadalmi állapottal járván karöltve, a melyben az emberek cselekedetei kölcsönösen korlátozva vannak, egyfelől bizonyos határok között biztosítja a szerzés szabad-

ságát, s kizárja azt ezen határokon kívül, — másfelől pedig ezen igényeknek szabatosságot ad. Az egyéni tulajdon jogának ez az egyre növekvő szabatossága először ott áll be, a hol az elhatárolás könnyű s csak későbbben következik be ott, a hol az kevésbé könnyű.

A társadalom korai szakaiban csaknem lehetetlen egyéni igényeket megállapítani arra a földre nézve, a melyen a kezdetleges törzsek eleségkeresés közben vándorolnak, ellenben nem nehéz igényeket biztosítani az ingó dolgokra s a lakásokra nézve. Ezek az igények rendszerint elismerésre is találnak. A fegyverek, szerszámok, házieszközök s rabszolgák rendszerint magántulajdont képeznek, a kunyhók az építő család vagy családok közös tulajdonában állnak, a földterület pedig közösen az egész törzsé s el van határolva más törzsekkel szemben.

26. Földközösség.

Az a tény, hogy a magántulajdonbavétel nem vihető kezdetleges körülmények között egy bizonyos határon túl, magyarázza meg a primitív földtulajdonviszonyokat és világot vet az annyira elterjedt községi és családi földtulajdon eredetére is.

Mindaddig, a míg a vadon termő eleség szolgál valamely nép létfenntartásául, a vándortörzsnek együttesen kell használatba vennie azt a földdarabot, a melyen éppen lakik, egyfelől, mert a csoport egyik tagja sem támaszthat igényt a terület egyik részére sem, másfelől, mert apró részek elhatárolása, ha a felosztás el is határozhatnák, kivihetetlen lenne. A hol a pásztorélet fejlődött ki, szükséges, hogy a csordákat mindig tovább és tovább lehessen hajtani az elfoglalt területen. Földmivelés hiányában a barom s tulajdonosai nem tudnának megélni, ha minden tulajdonos egy darabka földhöz volna kötve. Ily körülmények közt csakis egy tág terület közös tulajdona lehetséges. S ha azután megtörténik az átmenet a földmives életre akár közvetlenül a vadászatról, akár a pásztorélet közvetítésével, még mindig több ok működik közre a magánföldtulajdon kifejlődésének megakadályozására.

Az első ok a hagyományos szokás. Az együttes tulajdon tovább tart olyan körülmények közt is, a melyek már nem teszik szükségessé, pusztán mert az ősök megszentelt példája is így mutatja.

A hol a letelepedett életre való átmenet létre is jő, a nomád életmód alatt kifejlődött szokások és érzelmek soká akadályául szolgálnak annak, hogy a föld egyének tulajdonába menjen át. De a családi és az egyéni földtulajdon már csak azért is csak nagyon lassan fejlődhetik, mert a föld igen hamar kimerül és fejlettebb mivvelési módok hiányában értéktelenné válik. A kezdetleges földművelők általános gyakorlata, hogy két-három aratás után ismét elhagyják a földet. A mi magánigény e rövid idő alatt keletkezik is, az a föld elvadulásával ismét visszaesik a közösségre. Innen van, hogy a közös földtulajdont egymással semmi összefüggésben sem álló népeknél egyaránt megtaláljuk. Némely amerikai vadásztörzseknél, (dakoták, komancsok) még ez a közös tulajdon is ingadozó. Minden községnek meg van ugyan a maga vadászterülete, de nem akadályozzák meg, hogy azon más községek lakói is vadászszanak. Imitt-amott a közös tulajdon ideiglenes magántulajdonnal együtt áll fenn. Az egész föld ugyan közös tulajdon, de a ki egy meghatározott darab földet előbb elfoglal s megmunkál, az gazdája marad mindaddig, a míg tényleges birtokában tartja. A legtöbb miveletlen földműves nép csak kevés eltérést mutat ettől a rendszertől. Ez az időleges magántulajdonnal vegyes közös tulajdon a föld termékeinek igen különböző használatához vezet. Míg a barom sok helyt épen olyan közös tulajdon mint a legelő, addig néhol (todák) a férfiak magántulajdonában áll. Ellenben az egész gulya tejét naponkint egybegyűjtik s miután a törzs minden tagja megkapta napi szükségletét, a maradék felosztásra kerül a férfiak között marháik számának arányában. Hasonló felosztásra vezet néhol (kongó nép) a föld együttes megművelése. Aratás után elkülönítik a fejedelem jutalékát és a vetőmagot és a többi gabonát az egyes házhelyek közt a családtagok arányában szétosztják. Európában a délszlávoknál találunk hasonló tulajdonrendszert. A mezei munka termékét egyenlően felosztják a családok között, míg kinek-kinek ipari terméke saját egyéni tulajdona marad.

A svájci allmendek egynémelyikében e rendszer még részben feltalálható. Ugyanis túlnyomólag már magántulajdonban álló földek mellett vannak közös szántóföldek és közös szőlők, a melyeket

együttesen művelnek meg és a melyek termékei közös lakomáknak szolgálnak alapjául.

A községi földtulajdon és a családi földtulajdon tehát a földtulajdon első formája, a melyek sokáig fenmaradtak, mert a tulajdon más módja nem volt behozható. A művelt népek kútfői szerint náluk éppen úgy mint a műveletleneknél a magántulajdon az ingó dolgokra vonatkozólag kezdődött és csak bizonyos feltételek mellett terjed ki az ingatlanokra.

27. Magántulajdon.

A magántulajdon kifejlődése az erőszak folytán állott be. Csak is ez szüntette meg a társadalom tagjainak közös igényét a föld tekintetében. Az erőszak pedig eredhetett akár külső, akár belső ellenségtől. A földtulajdon kezdetleges rendszere ennél fogva ott maradt fennn legtovább, a hol a körülmények a háborúkat a minimumra szorították. Innen van, hogy az Ardennek szegényes és nehezen megközelíthető vidékein maiglan fenmaradt a kezdetleges községi tulajdon rendszere. Más példák is mutatják, hogy a hegyes terület, a mely akadályául szolgál úgy a külső, mint a belső hódításnak, a primitív tulajdon fenmaradását hozza magával. Így Lombardia hegyei közt, a svájci alpesekben, Francia- és Angolország egyes hegyes vidékein akadunk ezen intézmények maradványaira.

Viszont a hódítás, vagy a hódításnak való ellenállás, a mely a társadalom harcias típusát jellemző osztály-egyenlőtlenségeket hozza magával, a földtulajdon egyenlítésének egyik vagy másik alakjára vezet. A hódítás mindenütt a világon korlátlan tulajdont szolgáltat, mert nincsen hatalom, a mely vitássá tenné. A föld is része a zsákmánynak. De nemcsak a külső ellenség, hanem a belső támadók is, a kik a háborúk állandosulásával arányosan hatalmasodnak el, lerontják a közös földtulajdont. A személyes alárendeltséggel karöltve a tulajdonjognak is oly alárendeltsége következik be, hogy korábban a község tulajdonában állott föld egyes helyi főnemesek kezébe kerül, míg az idők folyamán a föld nagyobb része egyesek kizárólagos tulajdonává válik s csak egy csekély rész marad közös tulajdon.

Olykor azonban a földnek magántulajdonba való átmenetele megegyezés útján is bekövetkezik. Néhol a közös műveléssel járó közös tulajdon he-

lyébe egyes elkülönített részek külön művelése lép, a miből az időszakonként való újból felosztásnak rendszere fejlődik ki, mint a régi görögök több államában és napjainkban is több svájci allmumban. Ez az újból való felosztás idővel egyre ritkább lesz, majd pedig egészen feledésbe megy, a minek folytán az egyes földrészek magántulajdonná válnak. Ez a községi földtulajdon természetes vége, ha más módon nem rontják le. Eltekintve ugyanis a társadalom tagjainak folytonos újra meg újra való elhelyezkedésével járó alkalmatlanságtól, az sokakra nézve pozitív károsodást is jelent. A kevésbé szorgalmasak és gondosak ugyanis a termékenységnek kisebb fokán tartják földjeiket s az olyan felosztás, a mely a szorgalmasokat megfosztja munkájuk eredményétől, hogy azt méltatlanok között ossza fel, mindenesetre sok ellenkezésre talál. Ez az indok idővel ellenszenvet kelt az újrafelosztás ellen s ilyen módon magántulajdonra vezet.

De hatalmas tényező volt úgy az ingó, mint az ingatlan magántulajdon kifejlesztésére az érték és mennyiség mértékének megállapítása. Kezdetben csak azokra a dolgokra nézve létezhetett tulajdon, a melyeket a tulajdonos munkája által szerzett. Csak miután forgalom keletkezik, előbb a csere határozatlan formájában, majd az adás-vevés határozott formájában egy közvetítő eszköz segítségével, terjedhet ki a tulajdon könnyen más dolgokra is.

Ez a kiterjesztés szorosban az industrializmus-sal jár karöltve. Az állattenyésztés stádiumán lehetetlenség a családközösség minden egyes tagjának, vagy a család alávetettjeinek a vagyonnak azt a részét kiszolgáltatni, a mely munkájuknak megfelel. A midőn pedig a patriarchális csoport letelepül s kiterjed, egyfelől a hagyományos szokások tisztelete, másfelől a kölcsönös védelem céljára való egyesülés szüksége továbbra is fentartja a közös termelés és közös fogyasztás rendszerét. Ily körülmények között ugyan minden személy szerez magántulajdont azokra a dolgokra nézve, a melyek az ő különmunkájának eredményei, avagy, melyeket ilyen dolgokért cserélt be; mindazonáltal ilyformán a magántulajdonban álló dolgok csak igen csekély mennyiségben lehetnek. A munkának nagyobb része a többiek munkájával közösen olyan termékeket hoz létre, a melyek közösek Magántulajdonnak nagyobb mérték-

ben való felhalmozása csak akkor válik lehetségessé, a mikor a nagyobb biztonság a családtól való nagyobb függetlenséget enged meg, a midőn a fejlődő kereskedelem a létezés feltételeit olyanoknak is nyújtja, a kik törzsüket elhagyják s a midőn a pénznek s mértekeknek használata határozottabbá teszi a cserét. Midőn azután a közösen dolgozók között olyanok támadnak, a kiknek a működésük elébe toluló akadályok ellenszenvesekek és a kik elégedetlenek a nem egyenlő munkáért járó egyenlő osztalékkal: a magántulajdon mindegyre terjed a közösnek rovására.

A magántulajdon terjedése természetesen az ingó vagyontól halad az ingatlan felé. Előbb a kereskedelem kifejlődése által lehetővé kell válnia a család tagjaira nézve a különvagyon szerzésének, csak azután adhatják el egyesek örökölt földbirtokukat akár más családbelieknek, akár idegeneknek. Az ilyen módon szerzett föld éppen olyan magántulajdonra lesz, mint bármilyen más magántulajdon.

Míg a tulajdon fejlődése ezen elmélet szerint az egyre teljesebb individualizmus irányában haladna, addig főleg a legujabb korban mind nagyobb számmal és nyomatékkal lépnek fel olyan elméletek, a melyek a magántulajdon rendszerét csak átmeneti állapotnak tekintik és társadalmunk fejlődésében már is felismerhetni vélik annak a folyamatnak kezdetét, a mely a magántulajdon helyébe legalább is nagy részben a közös tulajdont fogja léptetni. Így Laveleye szerint a földközösség a földtulajdonnak nemcsak kezdetleges alakja, hanem a jövő eszményképe is a kisebb vagy nagyobb fokú földközösség vagy a váltakozó felosztás. Laveleye szerint is a magántulajdont a militarizmus hozta létre. A földművelést kezdetben közösségben folytatják, majd pedig olyanformán, hogy az egész földet a közösség közös tulajdonának tekintik, de bár külön-külön művelik, időnkint új meg új felosztás alá kerül. Csak a háborúk és a nyomukban járó önkényuralom meg szolgáltság változtattak ezeken az állapotokon, ezek okozták volna az uralkodó osztályok, meg a kizsákmányoltak ellentétét.

A napjainkban jelentékeny súlyú socialista szociológusok és jogbölcselek pedig nem csak az ingatlanok, hanem egyáltalában minden termelési eszköznek magántulajdonát tarthatlannak állítják és elkerülhetetlennek hirdetik a tulajdonjog szociali-

zálódását is. A tulajdont ők is a munkából származtatják, Minthogy azonban szerintük már a gazdálkodás mai formája mellett is és még inkább ama gazdálkodás mellett, a mely felé szemmel láthatólag haladnánk, az egyén magánmunkája mind nagyobb tért engedett, illetőleg fog engedni a központi vezetés alatt tervszerűen és együttesen dolgozó egyének közös munkájának, a termelési eszközök és a termelés eredménye sem lehetnek továbbra magántulajdon tárgya..

28. *A társadalom harcias típusa.*

Hogy a társadalom hatékonyságának lehető legmagasabb fokára emelkedjék, mindenkinek részt kell venni a társas cselekvésben. A hadi erő caeteris paribus ott lesz a legnagyobb, a hol kizárólag azok dolgoznak, a kik nem alkalmasok a harcra. További következés, hogy a munkások osztálya ne legyen nagyobb, mint a mennyire a harcosok céljaira szükséges. Az a követelmény, hogy valamenynyien közvetlenül vagy közvetve a háború céljaira legyenek hasznosítva, akkor valósul meg legtökéletesebben, ha lehetőleg egyesítettnek, s ha a harcosok egyesülésén kívül ezek és a nem harcosok közt is támadnak olyan egyesülések, a melyek ez utóbbiak szolgálatait lehetőleg gyorsan és tökéletesen hasznosíthatókká teszik. E célból minden egyén életének, cselekedeteinek és tulajdonának a társadalom rendelkezésére kell állania, a mi ismét despotikus uralmat feltételez. S hogy a katonai főnök akarata érvényesüljön, nagy társadalomban fokozatos alsóbb és alsóbb központokra van szükség. Miként a parancsnok szabja meg a katonának, hogy mit tegyen s mit ne tegyen, úgy a harcias társadalom általában nemcsak negative, hanem positive is szabályozva van. A polgár itt éppúgy, miként a a katona kényszerű együttműködésben él. A harcias típus fejlődése a társadalom merevségét fokozza, minthogy annak alárendeltsége és szabályozottsága kikerülhetetlenül a társadalmi állapot s a foglalkozás változtatására való képességet csökkenti. Az állami szervezet ennél fogva kizár minden másnemű szervezetet. A harcias társadalom egy oly létfenntartó szervezetre törekszik, a mely magában az illető társadalomban találja meg forrásait.

Ezeket a tulajdonságokat tényleg meg is talál-

juk a legeltérőbb társadalmakban, a melyeknek közös vonásuk a kifejezett harcias típus, a minők Dahomey, az Inkák kiveszett félművelt birodalma; a régi Egiptom; Spárta és a mai Oroszország. A faj, a lakosság száma, a klíma, földfelület, növény- és állatvilág óriási különbségei mellett ezen egyező tulajdonságokat csak a harcias típusra vihetjük vissza.

Ha még kétségünk maradna e tekintetben, el kellene oszlania annak közvetlen szemlélete folytán, mint idézi elő a tartós hadakozás napjainkban is a harcias szervezet további fejlődését. A legjobb példát Németország nyújtja a legutóbbi nagy háború óta. A hadsereg megnövekszik. Hosszas katonai szolgálat polgári állást biztosít az altiszteknek. Az egyházi szervezet jobban alá van vetve az államnak. A vasutak az állam kezébe mennek át. Minden téren közvetlenül vagy közvetve kiterjed az állami ellenőrzés és megszapornodnak az egyéni szabályozás korlátjai.

Végül pedig bizonyítékul szolgálhat a hadakozó társadalmakban élő emberek jellemének alkalmazkodása, jóság bátorsággal és erővel egy jelentésű; a boszú szent kötelesség. A hazafiság végső célja az illető társadalomdiadala. Engedelmeskednek a tekintélynek. Mindenütt a személyes okozatiság folyamata tárulván fel, képtelenek az önszabályozta társadalom rendszerét felfogni.

29. *A társadalom ipusztuális típusa.*

Ellenséges társadalmak hiányában nem az egyesült tevékenység a főkövetelmény többé. A fennmaradó együttes tevékenység célja pedig megvédelmezni az egyéni tevékenységet minden akadály ellen, a melyet a kölcsönös gátlás nem tesz szükségessé. Az ipusztuális társadalom kizárja tehát a deszpotá kormányt. Az a kormányzat, a melyet az ipusztuális típus megkövetel, nem lehet más, mint egy az általános akarat végrehajtására kijelölt hatóság; e célra egy képviselő testület a legalkalmasabb. Ki van zárva minden mesterséges beavatkozás a jövedelem elosztására. Vagyis az ipusztuális társadalom csak negative van szabályozva, positive nem. A köztekintély csak azt szabja meg, hogy mit nem szabad megtenni, de nem parancsol meg semmi olyat, a mit meg kellene tenni. A közszervezet szük-

köröségével karöltve jár a magánszervezet nagy kiterjedtsége. Mindez rendkívüli plaszticitást ad az ipusztriális társadalomnak, a nemzetiségek szerinti felosztás elejtése is egy ezeket keresztező szervezet felé visz. Ha a középkori európai társadalmakat a modernekkel vetjük össze, a következő induktív bizonyítékokat találjuk ezen dedukciók megerősítésére. A nagy területre terjedő nemzetek alakulásával megszűntek az örökös háborúk minden ilyen területen belül. A nemzetek közötti háborúk is ritkábbak és nem képezik többé valamennyi szabad ember foglalkozását. Mindenik országban aránylag nagy népesség keletkezett, a mely a termelést és az elosztást saját fentartására üzi. Míg a munkásosztály korábban csak a harcosok javára létezett, addig most a katonaság létezik főként csak a dolgozó rész érdekében. Az osztályuralom helyébe a szerződés uralma lépett. A kényszerű összeműködés csökkenésével és az önkéntesnek növekvésével az egyéni tevékenységnek számos korlátja enyhült vagy el is tűnt. Az emberek kevésbbé vannak kötve helyhez, vallási tanokhoz, politikai tételekhez, az életmód és a ruházkodás határozott szabályaihoz, mint korábban. S míg végül a közhatalom egyfelől kevésbbé támadja meg az egyéneket, addig másfelől nagyobb védelmet biztosít részükre támadások ellenében. Az állam főfunkciója az igazságszolgáltatás. Vagyis mindenképen a militarizmus csökkenésével és az ipusztrializmus aránylagos megnövekvésével együtt jár, hogy ama rendszer helyébe, a mely szerint az egyének léteztek az állam javára egy oly rendszer felé haladunk, a mely szerint az állam létezik az egyének javára.

Az ipusztriális társadalomban is beáll azután az egyéni jellem megfelelő alkalmazkodása. Néhány műveletlen, békés törzs azt mutatja, hogy a harcszülte kényszerkormány és az abból fakadó alárendeltség híján nem ismerik a boszú érzelmét és szokatlan fokban humánus érzelmeket tanusítanak. A társas viszonyoknak ez a főténye állandóan békés törzsekben együtt jár a családi intézmények nagyobb tökéletességével. De a művelt társadalmakra térve át, szintén azt tapasztaljuk, hogy az ipusztrializmus fokozódásával együttjár a függetlenség növekvése, a lojalitás csökkenése, a kormányzatban való hit megfogyatkozása, minősültebb hazafiság. Az egyéniség

érvényesülése növekszik s mások egyéniségének növekvő tiszteletben tartásával jár együtt, a mi az ellenük való támadások csökkenéséből és a javukra szolgáló igyekezetek szaporodásából is kitünik.

30. Politikai visszapillantás és előretekintés.

Tény, hogy a társadalmi szervezetek terén éppen úgy mint az egyéni szervezetek tekintetében a magasabb típusok kifejlődése nem jár az összes alacsonyabbak kiirtásával, hanem sokakat meghagy közülök a magasabb típusokra nézve alkalmatlan lakóhelyeken.

Kérdés már most, hogy mi a politikai szervezet és tevékenység valószínű formája oly társadalmakban, melyek kedvező körülményei társadalmi a fejlődést a legmagasabb fokig juttatják?

A legfőbb végrehajtó hatalomnak egy vagy más tekintetben választott hatalommá kell lennie, mint-hogy az öröklődő államfőség a fejlett militáris típus sajátja. A létező államok továbbá azt a tanúságot szolgáltatják, hogy a legfőbb állambivatal, bármily úton töltsék is be, továbbra is egyre jelentéktelenebbé fog válni és birlalója egyre automatikusabb funkciókat fog végezni. A végső politikai formákra vonatkozó spekulációk csakis kísérleteknek tekinthetők, mert a jövő bizonyára egyéb előre nem látott dolgokkal egyetemben előre nem sejtett politikai szervezkedést is fog hozni.

Az együttes tevékenység egyedüli feladata marad a társadalom tagjait egymással szemben megvédelmezni.

Az állami feladatok ezen korlátjaival minden valószínűség szerint tovább fog fejlődni az a tulajdonság, a mely már is jellemző a legindusztriálisabb társadalmakra nézve, hogy t. i. egyre számosabb és egyre fontosabb feladatokat az államtól független szervezetek látnak el.

De ezek a különböző változások, a melyek a jelzett átalakítást fogják létre hozni, egymással összefüggnek mennyiségük tekintetében is és hibás eredményre vezet, ha kellő arányuk nincsen betartva. Meg van egy bizonyos helyes arányuk egymáshoz és a polgárok természetéhez, a melyet nem lehet büntetlenül megszegni.

De a leglényegesebb következtetés, a mely felé az összes bizonyítékok irányulnak, az, hogy egy

magasrendű társadalmi állapot, úgy politikailag, mint egyébképen alapjában a háborúk megszűnésétől függ. Állandó hadakozás, a mely ehhez alkalmazkodott természeteket is támaszt, megakadályozza, vagy ellensúlyozza a nagyobb méltányosság irányában haladó intézményeket és törvényeket, míg az állandó békét szükségképen a társadalom tökéletesítésének, mindennemű formái követik.

IV. Az ipari intézmények.

31. Bevezetés.

Az ipari intézmények fejezete a termelő és szétosztó tényezőkről fog szólni, és azok szükségképeni okait fogja vizsgálni. Vagyis nemcsak a folyvást növekvő munkafelosztást és mindenik ipari tényező egyre növekvő bonyolódottságát kell megértenünk, hanem az ipari kormányzatnak egymásra következő formáit is, a melyek a politikai kormányzat fejlődési fázisaihoz hasonlatosak.

Az ipari haladás nemcsak a ható tényezők megnövekedéséből, hanem az ellenállás csökkenéséből is eredő gyorsulást mutat. Az ellenállás csökkenése pedig egyenlő arányt mutat a fejlesztő tényezők növekedésével. Innen van az, hogy míg kezdetben jó ezerév kellett a tökéletesbedés egy-egy fokának az elérésére, addig most egy év alatt is elérjük.

Hogy a vadászéletről a pásztoréltre való átmenet mily úton módon történt meg, alkalmasint sohasem fogjuk megtudni. Bizonyára rengeteg akadálnak kellett lennie és számtalan tévedésnek kellett megtörténie. Biztosra vehetjük ennél fogva, hogy azok a típusok, a melyekből a művelt nemzetek alakultak, csak számtalan sikertelen kísérlet után jöttek létre.

Ha meggondoljuk, hogy azt a nyers földművelést, a melyet az indiai dombok lakói üznek, a fejsze, vagyis egy oly szerszám tette lehetővé, a melyet haladottabb népeknek köszönhetnek, akkor elképzelhetjük azokat a szinte leküzdhetetlen nehézségeket kezdetben, a midőn nem létezett más eszköz mint hegyes bot és állati vállcsontokból készült kapa s a midőn nem voltak meg a földművelésre vonatkozó ismeretek.

A mezőgazdaság ama fejlett rendszere pedig, a melyben a növények és állatok tenyésztése együt-

tesen és egymást kiegészítve történik, csak még számosabb akadály leküzdése után volt lehetséges. Csak olyan lakóhelyek lehettek alkalmasok, a melyek fűvet vagy gyökeret, állandó vizet, tüzfát s az állatok, meg rablók ellen védelmet nyújtó eszközöket meg épületeket és még sok minden egyebet szolgáltatottak.

Az ipari haladás tehát, miként a haladás általában, kezdetben alig észrevehető, s az idők folyamán válik jelentékenyebbé és csak modern időkben lesz gyorsá.

Végül a gyorsaság annyira megnövekszik, hogy azok a javítások, a melyeket a tudomány és a vállalkozás a legutóbbi században hoztak létre, nagyobbak mint az összes előbbieket együttvéve.

32. A funkciók elkülönülése és a munkafelosztás.

A szellemi és a testi tevékenység minden foglalkozásban elvegyül. Azért itt a szellemi tevékenységre is ki kell terjeszkednünk, a mely a termelést és a szétosztást szabályozza, noha ezt nem szokták munkának nevezni.

Az idő- és energia-kimélés közvetlen hasznán kívül a munkafelosztás azzal a távolabbi haszonnal is jár, hogy az együttműködő egyének különös ügyességre és gyorsaságra tesznek szert, ha egy munkafolyamatra szorítkoznak. A foglalkozások természetes kiválasztásának elsődleges okai bizonyos eredeti különbségek az egyének között, a melyek részben fizikaiak, részben lelkiek. A legismeretesebb és a legjellemzőbb példa az, a mely a nemi különbséggel kapcsolatos. Míg a férfiak energiáját az ember és zsákmányölés foglalja le, az egyéb munkát a nőnek kell kifejlesztenie, s viszont, ha a férfiak nem vonatnak el ennyire a harc és a vadászat által, a népesedés nyomása fokról fokra a termelés és súlyosabb munka elvállalására szorítja őket.

De a nemi különbségtől eltérő pszicho-fizikai különbségek is nagy szerepet játszanak. Hogy az egészen civilizált emberek között a foglalkozások elkülönülését a természetes alkalmatosság okozza, nem igényel bővebb bizonyítást. Nemcsak egyének, hanem a társadalom egyes részei, sőt a nemzetek foglalkozásainak specializálódása is gyakran ezen az úton történik.

Az ipari szervezet még ennél is nagyobb részét

a környezet jellege határozza meg, a melynek befolyása gyakran ellenállhatatlan.

Egy komplikáltabb állapotra való átmenet azok révén történik, a kik egyik-másik mesterséget a rendesnél jóval nagyobb ügyességgel űznek. Mindig előfordul különös alkalmatosság különös foglalkozásra; s mindig megismétlődik, hogy az ilyen speciális foglalkozásból magából kezdetben nem, hanem csak akkor lehet megélni, a midőn a népesség növekvésével a kereslet annyira megnő, hogy hasznossá lesz az ilyen speciális foglalkozásra adni magát. De ha egyesek mind nagyobb számmal ilyen foglalkozásokra szorítkoznak, ez a munkások nagy számát teszi szükségessé, a melyek viszont egyéb szükségleteiket fogják fedezni.

Minden egyes ipari vállalatban belül azután további munkafelosztás megy végbe. A szellemi munka elkülönül a fizikaitól, s mindakét részben azután ismét számtalan újabb különbözőséget mutat.

Az iparvilágában is mindenütt megvalósul az a törvény, hogy a mozgás a legkisebb ellentállás vagy a legnagyobb vonzás, vagy a kettő eredőjének irányában halad.

33. Foglалás és termelés.

A haladás egyik mutatója az a mérték, melyben az egyszerű foglалás helyébe a termelés lép. Az átmenet csak lassú, mert egyéb követelményeken kívül az emberi természetnek is módosulnia kell, ez a módosulás pedig nem történhetik gyorsan. Az alsóbb fajoknál akadály amaz érzelmek hiánya, a melyek csak magasabb fajoknál fejlődnek ki. A termelés, mint a szükségletek kielégítésének eszköze, abban a mértékben növekszik, a mely mértékben a szükségletek szaporodnak és erősödnek. A termelés legelső fajtái azok, a melyek az elsődleges szükségletek kielégítésére szolgálnak, de jóval azelőtt, mielőtt ezek kielégítették, lépnek fel azok a szükségletek, a melyek a háborút hozzák létre és a megcsodálatos vágya, innen a fegyverek és ékítmények készítése.

Itt tehát újból találkozunk a tevékenységnek és a társadalmi típusoknak harcias és ipari típusaival. Mert, ha a hadakozás létre is hoz bizonyos mesterségeket, a legtöbb tekintetben mégis akadály a termelő tevékenységnek és az ipari tevékenység és

ennek következményeképen a társadalom nagyobb különfélesége a hadakozás csökkenésétől függ.

34. Az elosztás és a csere.

Az elosztás szükségszerű folyamánya a munkafelosztásnak, mert az emberek csak úgy adhatják magukat különböző foglalkozásokra, ha termékeiket egymásra átháríthatják. Akár a termelő viszi árúját a fogyasztóhoz, akár pedig a fogyasztó rendel valamit a termelőnél, mindkét esetben közvetlen átvitelről van szó.

A mi fejlett ipari szervezetünkben a termelőt és a fogyasztót közvetett tényezők hozzák kapcsolatba, a melyek kezdetben igen egyszerűek, de mind-egyre bonyolultabbak lesznek. Eleinte asszonyok, a kik termékeiket a piacra hozták, inkább egy közeli állandó kereskedőhöz vitték, a mit nem tudtak eladni, semhogy eladatlanul visszavigyék. S ez az eljárás odafejlődik, hogy a boltos, a kit a vidék népe lát el termékekkel, lesz egyedüli elosztója olyan dolgoknak, a miket nem ő maga termelt. A kiskereskedő ilyen formán a környék termelésétől függve gyakran lehetett egyik-másik dolog hiányában, a melyet a vevők kerestek, s természetesen a nagyobb kereskedőnél fedezte ezt a szükségletet, a ki gyakrabbi ilyes igénybevétele után nagyobb készleteket szerzett össze, míg végül tisztán a kisebb kereskedők ellátására adta magát.

Az elosztás élő segédeszközeinek fejlődése maga után vonta az életteleneknek, az emberek, árúk és az ismeretek szállítására szolgálóknak fejlődését. Ez a kettő azután állandó kölcsönhatásban van. Az elosztás megnövekvése jobb közlekedési eszközöket hoz létre és a jobb közlekedési eszközök az elosztás további növekvését hozzák létre.

Az elosztással karöltve jó létre a csere. Legegyszerűbb formájukban ez a kettő csak ugyanannak a folyamatnak két része. Az érték és mennyiség mértékeinek hiányában az egyenérték eszméje nagyon határozatlan marad. Csak ha a csere tárgyai rendkívül egyenlőtlenek mennyiség vagy minőség tekintetében, lesz kétségtelenné az egyenérték hiánya. Eleségnek, marhának, teának, dohánynak pénzül használata azt mutatja, hogy a forgalmi érték első követelménye, hogy az illető tárgyat mindenki óhajtsa s a második bár nem lényeges tulajdonság,

hogy megközelítőleg egyenlő egységekre legyen felosztható. Így a táplálékul szolgáló dolgok után, a meleget nyújtók, vagy a védelmül szolgálók, avagy olyanok lesznek a csere közvetítői, a melyekből a védelmül szolgálók készülnek. A midőn pedig a testi szükségletek többé kevésbé ki vannak elégítve, a vademberek leghatalmasabb vágya másokat alárendelni maguknak az által, hogy a diszítésben felül mulja azokat. Ékítmények és azok anyaga olyas valami, a mit mindenki óhajt.

Egy ilyen megbízható csereeszköz az elosztás folyamatát rendkívül megkönnyítette és kiterjesztette. Beállott az érték határozott becslésének lehetősége és az ár, ezzel pedig a verseny lehetősége. A közvetlen fizetés nehézségét megszünteti az okmány egy faja, a mely az egyenértéknek a jövőben való átadását igéri. Egy további fejlemény pedig a cheque-rendszer.

35. A munka szabályozása.

Miként a politikai szabályozás különvált az egyháztól, úgy az ipari elkülönült mind a kettőtől. Hogy a politikai és az ipari szabályozás kezdetben azonos központból történik, mutatják azok a nyers társadalmak, a melyekben az uralkodó az egyetlen kereskedő. S régi népek történelme megegyezik e részben a ma is tapasztalható állapotokkal. Miként az ilyen törzsfő politikai uralmát részben népének érdekei vezetik, úgy ipari uralma is saját meggazdagodására a közösség ipari felvirágoztatására irányul. S minthogy halála és istenítése folytán parancsait egyáltalában szenteknek tekintik, ilyenek az ipari tevékenységre vonatkozó parancsai is. Innen a munkának többé-kevésbé egyházi szabályozása.

Hogy az európai társadalmak ipari szabályozása hosszú időn át a politikai szervezet része volt, ismeretes tény. A királynak és képviselőinek az ipari tevékenységre vonatkozó parancsai és tilalmai mutatják, hogy ez a kettő mily kevésbé volt elkülönítve. Az elkülönüléssel a szabályozás kényszerű jellege is csökkent. Néhány esettől eltekintve, a melyben a nők tekintélye nagyobb mint a férfiaké, az uralom általában véve a férfiaké és az apák szabják meg a családi csoportozat foglalkozását is csakúgy mint egyéb teendőit. Hasonló

viszonyok állhattak fenn hajdan Európában. Az apai szabályozás a család terjedésével patriarchálissá válik. A alárendeltség még nagyobb lesz, ha a családfő nagyapa vagy dédapa, és így megközelíti az időt, a midőn szelleme természetfeletti befolyást fog gyakorolni. A család biztonságot kereső idegen menekülők beolvadása útján is gyarapodik, de a védelem feltétele megint csak az engedelmesség a családfővel szemben. Ez a fejlődési fok vezet át a községi szabályozásra.

A községi csoportozat kezdetben rokonok védelmi egyesülése, nem rokonok ellenében. A műveletlenek közt úgy férj- mint nőközösséget, valamint eleség- meg házközösséget találhatunk. Némely átmeneti állapotban a magántulajdonjogot is megtaláljuk közös tulajdon és az iparnak községi szabályozása mellett.

Ha egy falusi közösség kis várossá lesz, az egyféle mesterségekkel foglalkozók némi elkülönülés felé tendálnak. Az elkülönülő foglalkozások rendszerint családi foglalkozásokká válnak. Ezt az eredetet tanúsítja az a körülmény is, hogy az ilyen céheket vallásos kötelek is együvé tartják.

Ezek a céhek hűbéruraktól vásárolták meg jogukat a kereskedésre s viszont azt tartották, hogy a munkára való jog a céh joga, a melyet a céh ad el és a céhbe felvett polgár megfizetni tartozik. A kereskedő-céh növekvő különfélesége és elkülönülése az egyes mesterségek külön céheit hozta létre.

36. *A rabszolgaság.*

A rabszolgaság kezdeteiben rendszerint az inferioritás egy faja, miként a gyermek vagy a fogoly rabszolgasága. Legközönségesebb eredete a háborúban tanúsított katonai alsóbb rendűség. Ipari tevékenység hiányában a rabszolgák csaknem hasznavehetetlenek. A hol azonban, miként halász, pásztor és földműves törzseknél a foglyoknak hasznát lehet venni, ez indokul szolgált életük kimélésére. Ezért valamelyes megbélyegzésül szolgáló csonkítás után munkára fogták őket.

Kezdetleges társas csoportozatban a rabszolgák jelentékenyebb osztálya nem jöhet létre. Az egyes győzők foglyai el vannak szórva a törzsben. Oly társadalmakban, a melyek hódítás útján nagyra

nőttek, a rabszolgaságnak egy rosszabb formája áll fenn. Sűrű népesség és ennek folytán földművelés jó létre. Azokat a rabszolgákat, a kikre a háztartásban nincsen szükség, mezei munkára fogják, s így keletkezik a prediális rabszolgák osztálya.

A rabszolgaság keletkezésével elkülönül a társadalom szabályozó része annak munkálkodó részétől. Mindenütt az a tendencia, hogy az egyik ember egy másikat dolgoztat meg maga helyett, a mi által a munka az alárendeltség jele lesz.

Hogy a rabszolgaság a háború következménye és hogy kiterjedése és intenzitása a háború ténylegeségének fokával áll egyenek arányban, számtalan pozitív és negatív bizonyíték tanúsítja. A szabad munkások megfelelő szaporodásával a rabszolgaság eltűnik, mert az energiának, érdeknek és képzettség hiánya hátrányos termelő tényezővé teszik.

37. *A szabad munka és a szerződés.*

A szerződés bizonyos formái már igen korai időkben fellépnek. Minden csere szerződés. A szabad munkásokosztálynak különféle eredetét kell megkülönböztetnünk. Talán legáltalánosabb a szabadság megvásárlása rabszolgák által. Olyanok is voltak, a kik isten nevében ingyen kapták meg szabadságukat. De a földesúr önérdeke is végét vetette a szolgáltatásnak, mert a jobbágy munkája nem volt nagyon jövedelmező és ő is jobban járt, ha az pénzzel megváltatott.

De ha parasztság névleg szabaddá is lett, a paraszt mégis akadályozva volt szabad mozgásában, bizonyos határozott ellenérték elfogadására volt szorítva, sőt még munkaszabadsága is korlátolva volt, mert hiszen nem választhatta meg foglalkozását. Egészen független parasztosztály csak a legújabb időkben keletkezett.

A városokban, a melyek régebben nem voltak annyira megkülönböztetve a mezei élettől, mint napjainkban, a változások gyorsabban folytak le. A városok a nemesek erődítményei körül csoportosult házakból fejlődtek, a melyek lakói nem kevésbé állottak a hűbérhatalom alatt, mint a vidéki lakosság. Azonban a szabadság megszerzése különféle okoknál itt sokkal könnyebben ment végbe. Az emberek ipari szabadsága egyébként a legtöbb országban még ma is igen tökéletlen.

A szabad szerződés szükségképeni folyamánya a munkaszabadságnak és teljesen ez utóbbinak arányában fejlődik.

Eddig csak az egyes egyének közötti ipari viszonyokat vettük szemügyre. Az egyesült munkások közül, a kik testületileg azonos munkát végeznek, első helyen azokat kell megemlíteni, a kik olyan félig közmunkával vannak elfoglalva, mint út, csatorna, vagy vasut-építés. A vállalkozó a legelső fokon okos munkás, a ki egy bizonyos csekélyebb mennyiségű munkára egy megszabott árért vállalkozott és a ki társakat fogad segítségül. A siker tőkéhez juttatja, a mely nagyobb munka elvállalására képesíti. S ez így megy fokról fokra, a míg nagy vállalkozó nem lesz belőle.

A szabad emberek ezen egyesülései, a melyek feloszlanak annak a munkának végeztével, a melyre vállalkoztak, az idők folyamán másodrendűek lesznek azokhoz az egyesülésekhez képest, a melyek nem érnek véget, a gyári munkának ez a formája mind-egyre jobban háttérbe szorította a szórványos szabad munkát gazdaságosabb voltával. A kapitalista vállalkozó gépei jobbaknak mutatkoztak és könnyebben voltak tökéletesbithetők, mint a szegény egyes munkáséi; a gyárúr által behozott szabályosság és módszer fokozta a munka eredményét; a nagyban vásárolt nyersanyag pedig olcsóbb volt, mint magános munkások vásárolta apróbb mennyiségek.

Azt a nagy átalakulást, a mely a gyári rendszer mai jellegét hozta létre, a gőzgép okozta. A gyárak és a gyári munkások korlátlan mennyiségben verődtek össze, a mi ismét megkönnyítette úgy a nyers anyag hozatalát, mint a kész iparcikkek elszállítását.

E fejlődésnek a munkások élete szempontjából az volt a jelentősége, hogy míg a társadalom kora szakáiban a háborúk idéznek elő nagy halandóságot, addig későbbi korszakokban a kereskedelmi küzdelem és az ezzel járó kiméletlen verseny lép helyébe. Mindkét esetben az emberek az utókor javára használtatnak és mindaddig, a míg a lét fenntartás eszközeit meghaladó mértékben szaporodnak, nem remélhető javulás.

38. A szak-egyesületek.

Mesterembereknek közös érdekeik védelmére szolgáló egyesületeivel már igen egyszerű kis társadalmakban is találkozhatunk, még mielőtt a mester és munkás elkülönülése megtörtént volna. Hogy a szakegyesületeket tagjaik érdekközössége hozta létre, mutatja az a körülmény, hogy ott, a hol az érdekek vegyesek, ilyen egyesületek nem jöttek létre. Leghamarább azok közt támadtak, a kiknek mestersége megengedte a munka közben való beszélgetést. Átmeneti jellegű fokozatos egyesülések állandósultak és apró helyi csoportok nagyobbakká és tágabb körüekké nőttek ki magukat. Miként a régi céhek tették, úgy az azokhoz hasonló szakegyesületek is közös ellentállást tanúsítottak olyan dolgokkal szemben, a melyek anyagi bajokat hoztak és közösen előmozdítottak olyanokat, a melyek anyagi hasznokat ígértek. A korlátozás egészen olyan forma, mint a régi céheké. Oda vezet ugyanis, hogy minden bérmunkás meg van adóztatva minden más bérmunkás érdekében.

Ha a szakegyesületi munkás azt mondja, hogy az egyesületen kívül álló munkás sérti érdekeit olcsóbb bérajánlatával, a nem egyesületi munkás azt válaszolhatná, hogy ő meg azzal szenved sérelmet, ha nem dolgozhatik azért az árért, a melyet ő ajánl és végül sérelmet szenved a vállalkozó is, ha arra kényszerítetik, hogy nagyobb árért fogadja meg x munkást, mind a mennyiért megfogadhatná y —t. Úgy hogy a szakegyesületi munkás egy sérelemnek elkerülésére tulajdonképen két sérelmet okoz. A munkabér magassága egészen más okoktól függ, mint a vállalkozó vagy a munkások akarata. A midőn Angliában a pestis elégtelenné tette a munkások számát, a munkabérek rendkívül magasra emelkedtek és meg is tartották ezt a magasságot minden büntetés és leszorításukra irányuló minden törvény dacára. Viszont a strájkoknak nem sikerült megakadályozniok a bérek leszállását akkor, a mikor azok leszorítottak.

39. Az összeműködés.

Kérdés már most, vajjon a társadalom fentartása legjobban amaz öntudatlan összeműködés útján történhet-e, a mely természetesen kifejlődött,

avagy a öntudatos összeműködés ama speciális formája útján, a melyet a jelenben hirdetnek helyesnek és bizonyos fokig gyakorolnak is.

Az ipari célokra való tudatos együttműködés a társadalom legkorábbi szakáiban szorosán összefügg a harcias célokra való öntudatos együttműködéssel. Az emberi ellenség ellen folytatott együttes harc szokása természetszerűen átmegy az állati ellenségek ellen való együttes harczba. Az összeműködésnek ezt a formáját még értelmes állatoknál, így például farkasoknál megtaláljuk. Ha eltekintünk azoktól a szűk határoktól, a melyek között az összeműködést rendszerint tekinteni szokták, azt kell találnunk, hogy igen sok társadalmi szervezet tartozik e cím alá. A legismertebbek, a különböző emberbaráti társaságok, a falusi beteggyuletektől fel azokig a nagy szervezetekig, a melyek időről-időre kongresszusokat tartanak.

Azoknak az ipari szervezeteknek virágzása, a melyeket az összeműködés neve alatt rendszerint érteni szokás, nagy mértékben más okokra vezetendő vissza, mint éppen összeműködő jellegükre. Az által, hogy tisztán készpénz ellenében adnak el, csökkentik a szükséges tőke mennyiségét, kizárják a rossz tartozásokat és a könyvvezetésnek nagy mennyiségét s ilyenformán természetesen olcsóbb árakat szabhatnak.

Ha ezekből a különböző többé-kevesebbé átvitt értelemben vett kooperatív egyesületről áttérünk a szó szoros értelmében vett együtt dolgozásra, úgy a priori mint a posteriori nyilvánvalóak azok a pusztító okok, a melyek itt szükségképen közrehatnak.

A munkások önkormányzati egyesüléseinek kivethetősége a jellemtől függ. Miként a társadalom magasabb típusai csakis magasabb rendű természetek mellett lehetségesek, úgy a legjobb ipari szervezeteket csak a legjobb emberek hozhatják létre.

40. A szocializmus.

Némely szocialisták tudják, hogy a társas életről alkotott ideáljaik hasonlatosak azokhoz az állapotokhoz, a melyek a társas élet korai szakáiban általánosan el voltak terjedve és a melyek még most is fennállanak számos műveletlen és némely elmaradt művelt népnél. A szocialisztikus elmélet

és gyakorlat rendszerinti jelenség a társadalom harcias típusában és megszűnik, mihelyt a társadalom túlnyomólag indusztriálissá válik.

Rendszerint nem ismerik el, hogy a mai szervezetű emberek nem működhetnek együtt hatékonyan és összhangzatosan, vagy, ha ezt el is ismerik, akkor azt tartják, hogy a tökéletlen természetből eredő hibák elkerülhetők elég tekintélyes hatalom útján, azaz, ha elkülönített csoportok helyébe egy központilag szabályozott szervezet lép. És azt tartják, hogy ha ilyen szervezet kényszer útján fenntartatnék, az nemcsak egy időre, hanem állandóan üdvös hatású volna.

A szocialista mindenek előtt azt nem látja át, hogy ha a magasabb rendű állandóan az alacsonyabb rendű által megterhelve, megakadályoztatik saját jobb minőségű utódainak nevelésében, csak azért, hogy az alsóbb rendűek utódairól jobban gondoskodva legyen, a faj fokozatos rosszabbodásának kellene beállania. Ez a tan tehát fiziológiai abszurdum, mert egyfelől azt tételezi fel, hogy valamenyinek jelleme oly nemes, hogy állandóan mások javára való önfeláldozást hoz létre és viszont állandóan annyira alacsony, hogy mások állandó önfeláldozását megengedi. Ezek ellentmondó tulajdonságok és lehetetlen lelkiállapotot tételeznének fel.

Még jelentékenyebbé válik a szocialista remények észszerűtlensége, ha a tényleges emberi természetet vizsgáljuk. Az amerikai egyesült államokban részleges polgárháborút kezdtek kézművesek, a kik nem akarták másoknak, megengedeni, hogy alacsonyabb bérért dolgozzanak, mint ők maguk; vagyont pusztítanak, elleneseiket meglesik és lelövik, és mindazok megmérgezésére igyekeznek, a kik velük egyet értenek. És még azt remélik, hogy egy nemzet, a melyet az önzés ilyen eredményekre vezet, átalakítható egy olyan nemzetté, a melyben a mások érdekeinek tisztelete volna az uralkodó.

41. A közeli jövő.

Kétségtelen, hogy az ipari intézmények jövője a társadalmi intézmények jövőjével általában véve kapcsolatos, s hogy csak úgy következtethetünk az előbbiekre, ha az utóbbiakra is következtést vonunk. A kérdés pedig voltaképen az, hogy mily irányban

haladunk. abban az irányban-e, mely hogy az egyes mind jobban megakodályoztatik saját képességeinek a saját javára való használatában és arra kényszerítettik, hogy azt mások javára használja.

Hogy azután a kényszerítő hatalom micsoda, az mellékes. Ha meggondoljuk, hogy a hűbériség milyen későn vészett ki Németországban, hogy a németek milyen kevéssé szoktak hozzá ahhoz, hogy a saját maguk urai legyenek és mennyire szokták meg, hogy mások rendelkezzenek velük, megérthetjük, hogy miért hajlanak annyira az állam-szocializmus rendszere felé és hogy miért öltött a szocialista mozgalom Németországban olyan nagy mértéket.

A francia, a ki hasonlóan a hadi dicsőség hagyományai között nőtt fel és a ki az iskolában katonai fegyelemnek van alávetve, szintén ellenmondás nélkül fogadja el az ipari kényszerszabályozást. Jóllehet politikai intézményei látszólag szabadságot engednek neki, mégis azok, a kik jobban tudják, mi a szabadság, csodálkoznak rajta, hogy mily fokig veti magát alá az ellenőrzésnek.

Angolország példája részben az ellentét, részben a megegyezés révén támogatja a Német- és Franciaország nyújtotta tanuságokat. Angolország a hol úgy a katonai, mint a polgári alávetettség sokkal csekélyebb fokban van meg, mint az előbb nevezett két országban, az alávetettségnek az a formája is kevesebb követőre talált, a mely a szocializmusnak folyománya. De viszont az is tapasztaljuk, hogy a fegyverkezésnek és a harcias tevékenységnek növekedése úgy a polgári szervezetnek katonai típusa felé, mint a szocialisztikus elméletek elterjedésére vezetett.

Így tehát úgy Angol-, mint Német- és Franciaországban ugyanaz az irányzat mutatkozik úgy az intézményekben és a tettekben, mint az érzelmeekben és gondolatokban és ez az irányzat napról-napra kifejezettebbé lesz. A tömegek több és több hasznot remélnek a törvénytől és a törvényhozók e várakozások kielégítésére igyekeznek, a minek következtében az egyén élete mindenütt nagyobb és nagyobb mértékben a közösség életébe olvad.

S. így nem látszik menekvés ama konkluzió elől, hogy ezek az okok az önrendelkezésnek a

közösség rendelkezésébe való átmenetelét fogják magukkal hozni, miként ez a kollektivizmussal részben, a kommunizmussal pedig teljesen együttjárna.

Hogy a társadalmi életnek ez a szaka meddig fog tartani, s hogy mi módon fog véget érni, olyan kérdések, a melyekre ma még nem lehet felelni. Az átalakulás bizonyára különböző utakon fog végbemeni. Végtére az ember mégis csak olyan lesz, hogy magánszükségei össze fognak esni a közszükségletekkel. Miközben saját természetének fog eleget tenni, egyszersmind meg fogja tenni kötelességét mint a társadalom tagja.

V. Egyházi intézmények.

42. A vallásos eszme.

Hogy megérthessük, miként keletkezett és fejlődött valamely szervezet, szükséges ismerni azokat a szükségleteket, a melyeket kezdetben és később betöltött. Hogy tehát az egyházi intézmények fejlődését helyesen vázolhassuk, tudnunk kell, hogy a megfelelő eszmék és érzelmek honnan eredtek, hogy velünk születtek-e avagy szerzetek-e. Az a körülmény, hogy a vallásos eszmék és érzelmek hiányzanak a civilizált társadalmak ama tagjaiban, a kik hiányos érzékeik folytán el vannak vágva a tanítástól és hogy hasonlóképen nincsenek meg különböző régi népeknél, a mellett bizonyít, hogy származékosak.

A vallásos eszméknek nincsen tehát természetfölötti eredetük, miként azt rendesen fölteszik. Fentebb láttuk, hogy a másik énnel az alvás idején normális és bizonyos betegségek esetén rendkívüli távollétéből történik az átmenet annak korlátozatlan eltávozására a halál esetén. A kezdetleges hiedelem ilyenkor is azt tartja, hogy a másik én időről időre vissza szokott térni. Azt is láttuk, hogy rendszerint azt vélik, hogy a másik én az elhagyott test körül tartózkodik. Innen származik a vadak általános szolgálata az elköltözötteknek. A sírdombok oltárrá, a szellemeknek szánt eledel áldozattá válik s kifejődik a dicséret s az ima. A látszat és valóság közt nem tévén különbséget a vad ember, azt hiszi, hogy a halott képmása szellemének lakóhelye lesz. Eredetileg minden isten dicsőítés révén keletkezik.

Az isten eredetileg magasabb rendű emberi lény, a kinek hatalmát emberfölöttinek tekintették. S miként isten kezdetben vagy egy hatalmas élő személy, vagy pedig egy megholt személy, a ki mint szellem szerzett természetfeletti hatalmat, úgy a félisteni lényeknek is két eredetük van, az egyik a hódító isten-faj és a meghódított és emberként megkülönböztetett faj közti egyesülés; a másik az élő személyek és a szellemek közt feltételezett érintkezés. Az összehasonlító szociológia ilyenformán a vallásos hiedelem mindenik főelemének közös eredetét mutatja ki. A szellemhit és az abból eredő bonyolult eszmék minden népnél egyformán megtalálhatók. E tekintetben nem tesz különbséget sem a sarki, sem a trópusi éghajlat, sem a faji különbségek legnagyobb eltérései. Sőt egyaránt előfordulnak a vadak, a félig műveltek és a civilizáltak között.

A felnőttek élete rendszerint annyira eltávolodik a gyermek gondolat- és érzelemvilágától, hogy ez utóbbinak még elképzelése is lehetetlenséggé válik. Hasonlóképen teljesen eltűnt sok olyan felfogás, a mely a műveletlen emberiség öntudatában helyet foglalt, sőt szinte hihetlenné vált, hogy azok valaha léteztek volna. De éppen úgy, miként a gyermek abszurd hiedelmei, a melyeken a szülők nevetnek, valamikor az övéik voltak, ép olyan bizonyos, hogy a haladott népeknek, a kik a primitív felfogásokat nevetségeseknek tartják, eleik voltak, a kik ezeket a kezdetleges felfogásokat maguk is vallották. A dolgokról való saját elméleteik lassan fejlődtek ki a dolgok amaz eredeti elméletéből, a melyben az álmok föltételezett valóságából a szellemek feltételezett valósága következett, a miből ismét a többi természetfeletti lények eredetüket vették.

Kérdés azonban már most, hogy ama számos különböző vallás között, a melyeknek ez a közös eredetük, nincsen-e egy, a melynek más az eredete; kérdés nem kell-e különbséget tennünk arra a vallásra nézve, a mely mi közöttünk általános? Ha azonban ezt a kivételesnek hitt vallást másokkal hasonlítjuk össze, azt fogjuk találni, hogy távolról sem annyira eltérő amazoktól, hogy eltérő eredetét kellene felvennünk. Sőt ellenkezőleg nagyon jelentékeny megegyezéseket tüntet fel és ez a kiinduló pont teljesen érthetővé teszi az egyházi intézmények keletkezését.

43. A javas emberek és a papok.

Nehéz kielégítő megkülönböztetést találni a javas emberek és a papok között. Mind a kettőnek természetfeletti képességeket tulajdonítanak, a melyek eredeti alakjukban szellemek.

Ha meggondoljuk, hogy a holtak másik énjét olyan formán képzelték el, hogy rá lehet őket venni előnyök nyújtására és vissza lehet őket tartani bajok okozásától dicsőítés, könyörgések, hizelgés, rászedés, elrettentés és kényszerítés által, akkor azt fogjuk látni, hogy a szellemekkel való ellenséges vagy rokonszenvező bánásmód különböztette meg a kuruzslót és a papot. A kuruzsló is szert tesz néha politikai hatalomra és tisztelet tárgyává lesz holta után, és a művelődés folyamán vannak utódai, a kik egyik-másik néven, természetfeletti hatalom vagy ismeretek hírében állanak.

A mikor azonban a természetfeletti lények különböző fokozatait magában foglaló mitológia fejlődik ki, akkor a pap, átvéve a javas ember funkcióit, játszsza az ördögüző szerepét is az által, hogy egy barátságos természetfeletti lényt felszólít, hogy üzze ki azt az alárendeltebb természetfeletti lényt, a mely bajt okoz.

Ez a papiosztály jelentékenynyé és hatalmassá válik és a társadalom fejlődésével nagy kiterjedt szervezetre és néha a legfőbb szerepre tesz szert.

44. A papság fejlődése.

Minthogy a sírokon való áldozás kezdetben az elhunythoz való vonzalomból eredt, ezek az engesztelések természetesen inkább a rokonság részéről történtek, semmint mások részéről. Innen van, hogy a kezdetleges vallásos szertartásokat kezdetben a gyermekek, vagy más családtagok gyakorolják s innen nyer magyarázatot az is, hogy a papi funkciókat kezdetben a törzsek összes tagjai gyakorolják. Idővel ez a kötelesség a legidősebb fiutódra megy át. Innen ered a fiutód fontossága. A család növekvésével a családból családok csoportja lesz, a mely a családközösségben végződik és gyakran idegeneket is vesz fel kötelékébe. A patriárka annak folytán megszűnik a családi és állami és egyházi fő hármass szerepét játszani, megtartja azonban az uralkodói és a papi teendőket.

Midőn azután az engesztelések teljesítése ilyenformán valamennyi családtagról s később valamennyi családfőről átmegey a leghatalmasabb család fejére, beáll az a változás, hogy e leghatalmasabb családnak elhúnyt leghatalmasabb fejét igyekeznek kiengesztelni, még pedig uralkodó utódja közbenjárásával, a mi által az uralkodónak papi jellege határozottan kidomborodik.

Egy-egy fejedelem földbirtokának megnövekedésével azonban a teendők oly sokasága áll be, hogy segéderők alkalmazása válik szükségessé. Az átruházott teendők közé tartoznak a papiak is, a melyeket előbb az uralkodó valamelyik fivére vagy más atyafia végez előbb ideiglenesen, majd pedig a teendők még nagyobb halmazata folytán állandóan. Van azonban a papság kifejlődésének még egy másik módja is. A bűvész vagy esőcsinálónak a szellemekre gyakorolt állítólagos befolyása is fennmarad, vagy pedig egy idegen léphet be a törzsbe, a ki nagyobb ismeretei révén tiszteletet és félelmet gerjeszt és tanai vagy dicsőítése alapján szintén keletkezhetik vallás.

45. Politeisztikus és monoteisztikus papság.

A politeizmus igen különböző utakon jöhet létre. A két legfontosabb a következő: Az egyik a törzsek elválásának és elterjedésének folyamánya. Ha minden egyes törzsi csoportozaton belül, a mi elkerülhetetlen, egy kitűnő főnök vagy javas ember támad, akkor szelleméből új isten lesz valamennyi törzsbeli számára. A második út pedig a hódítás. A győzők a nékül, hogy a legyőzöttek istentiszteletét kiirtanák, magukkal hozzák saját isteneiket. Mindenik ilyen isteni tisztelettel azután külön papi osztály van egybekötve.

Az istenek közti egyenlőtlenség részben onnan is ered, hogy egyik, másik törzsbeli elégedetlen az egyik istennel, a ki meg nem hallgatta és más istenhez fordul, csakúgy a mint gyakran előfordul, hogy az egyik törzsfővel elégedetlen alattvaló otthagyja a törzsfőt és egy másikhoz fordul. Főként azonban a hódításból ered az egymás mellé rendelt isteneknek tulajdonított hatalom különböző foka.

Ez a fejlődésmenet megfelelő körülmények között a monoteizmusfelé vezet, a mivel karöltve jár a papi osztály egyszerűsbödése is. Az alárendeltebb

istenségek papsága eltűnik, míg a legnagyobb hatalomra jutott istenség papjai mindenütt elterjednek. Ezt a fejlődésmenetet erősíti a kultúra haladása és a gondolkozó képességnek ezzel járó erősödése, a mely a legfejlettebbet mindinkább a monoteizmusra vezeti.

46. Egyházi hierarchia.

A hol az állami szervezet csak kevésbé fejlett, ott az egyházi szervezetnek is csak csekély fejlettségét találjuk, míg a központosított és kényszeruralom alatt álló államban az egyház is központosítva van és kényszeruralmat gyakorol. Ez a hasonlóság a két szervezet elválása után is, legnagyobb-részt a tisztelet érzelméből való közös eredetüknek folyománya s a földi uralkodó iránt való készséges engedelmesség az isteni uralkodó iránt való hasonló engedelmisséggel együtt jár.

A papság kiterjeszkedésével rendszerint beállanak azok a speciálizálódások, a melyek a hierarchiát létrehozzák.

Jelentékeny vonása az egyházi intézmények kifejlődések a szerzetes rendek keletkezése. Jóllehet a szerzetesek kezdetben még szentebb férfiaknak tekintetnek, mint a papok, még sem végeznek papi funkciókat. Midőn ezek végzése is megengedettik nekik ezzel a hierarchiának egy további komplikálódása támad.

47. Egyház és állam.

A kezdetben el nem vált egyház és államra nézve több ok játszik közre, a mely elválásukat hozza létre. Kezdetben ugyan eredményesen együtt működnek, minthogy érdekeik nagy mértékben közösek. Később a mennyei uralom keresztülvitelére szolgáló intézmények versenyre kelnek a földi uralom keresztülvitelére szolgáló intézményekkel és ez a verseny a funkciók növekvő egyenlőttségével együttesen eltérőve teszi ezt a két szervezetet.

Hogy a főuralomért folytatott ezt a különbséget megérthessük, egy pillantást kell vetnünk a papi hatalom forrásaisa. Kezdetben a pap, mint az istenség képviselője a földi uralkodó tekintélyé nek szankcióját adja meg. Meg kell továbbá emlékeznünk, a papság állítólagos befolyásáról a

természetfeletti lényekre, a melyek révén áldást tudnak megszerezni és bűnbocsánatot tudnak kieszközölni. Végül ők voltak hajdanában a művelt osztály, a mely a nevelés révén is nagy befolyást gyakorolt az uralkodóra s nagy hatalomra tettek szert a vagyon felhalmozása által is.

Az egyház és az állam funkcióinak fejlődésével és specialódásával különböző feladatok hárulnak reájuk és ebből a helyzetből felmerült az a kérdés, vajjon az élő uralkodó polgári és katonai hivatalnoki szervezetével alávesse-e magát azok szervezétének, a kik meghalt uralkodókat képviselnek és állítólag azok parancsait hirdetik. Minthogy pedig mindenütt korlátlan hittel és a természetfölöttitől való félelemmel találkozunk, a polgári hatalom alárendelődik a papi hatalomnak. Ennek az állapotnak megváltozása és a világi uralomnak a papi fölé való emelkedése szintén azokkal az erkölcsi és érzelmi változásokkal függnek össze, a melyek az industrializmus nyomában járnak.

48. A papság erkölcsi befolyása.

Vallásos szolgálat és erkölcsi tanítás korántsem azonosak, miként sokszor tévesen fel szokták venni, de a vallásos szolgálat előmozdította a társadalom növekvését és fejlődését az által, hogy a meghalt uralkodó szellemének kiengesztelesére közös szolgálatot tartottak fenn, hogy azt a konzervatív szellemet támogatták, a mely fentartja a szociális intézmények állandóságát, hogy egy másodlagos szabályozást alkottak, a mely összeműködik az állammal, továbbá az által, hogy az istenek és a királyok iránt engedelmisséget követeltek, s hogy előmozdították a kényszert és az uralmat erősítették.

Minthogy valamely dolgot a papok, vagy a fejedelmek papi minőségükben ajánlottak fel istennek, ezt is vallásos intézménynek kell tekintenünk és a tulajdonjog tiszteletben tartásának ebből folyó előmozdítását is a vallás javára kell írunk.

Hogy a természetnek ama módulásai, a melyek a vallások közös vonását képező fegyelemből erednek, magasabb rendűek-e, az főleg az illető istenség hagyományos leírásától és jó részben társadalmi körülményektől függ. Ha a társadalomnak harcias.

tipusa az indusztralizmus nagyobb fokába megy át, akkor egy megjavult erkölcsi hit lép fel, a melynek befolyása a szerint növekszik vagy apad, a mint a társadalmi tevékenység békés marad, vagy pedig ismét harciasná válik. Harcias időben persze nagyon kevésbé hatnak az ilyen erkölcsi hitvallások, mégis megvan azonban az az előnyük, hogy mihelyt a körülmények alkalmasak, előtérbe lépnek.

Tartalom.

	oldal.
<i>I. A szociológia tényei.</i>	
1. A szociológia tárgya	3
2. A társadalmi tünetmények tényezői	3
3. Az eredeti külső tényezők	5
4. Az eredeti belső tényezők	7
5. A kezdetleges ember eszméi	9
6. A halál és a túlvilág	10
7. Ima és áldozat	12
<i>II. Családi intézmények.</i>	
8. A házasság eredete	13
9. A nemi közösség tana	14
10. A vérfertőzés tilalma	17
11. A nőrablás	20
12. A nővétel	21
13. A házasságkötés szertartásai	22
14. Egynejlőség, többnejlőség, többférjlőség	23
15. A házasság tartama	26
<i>III. Az állami intézmények.</i>	
16. Beyeretés	27
17. Az állami szervezet általában	27
18. A politikai kiterjedés	28
19. A politikai különbözőség	29
20. Politikai alakzatok és erők	30
21. Az államfők	31
22. Összetett főhatalom	32
23. A tanácsadó és a képviselőtestület	33
24. Törvények	34

	Oldal.
25. A kezdetleges tulajdon	36
26. Földközösség	37
27. Magántulajdon	39
28. A társadalom harcias tipusa	42
29. A társadalom ipari tipusa	43
30. Politikai visszaillesztés és elöltekintés	45
 <i>IV. Az ipari intézmények.</i>	
31. Bevezetés	46
32. A funkciók elkülönülése és a munka- felosztás	47
33. Foglalás és termelés	48
34. Az elosztás és a csere	49
35. A munka szabályozása	50
36. A rabszolgaság	51
37. A szabad munka és a szerződés	52
38. A szak-egyesületek	54
39. Az összeműködés	54
40. A szocializmus	55
41. A közeli jövő	56
 <i>V. Egyházi intézmények.</i>	
42. A vallásos eszme	58
43. A javas emberek és a papok	60
44. A papság fejlődése	60
45. Politeisztikus és monoteisztikus pap- ság	61
46. Egyházi hierarchia	62
47. Egyház és állam	62
48. A papság erkölcsi befolyása	63

Stampfel Károly kiadásában Pozsonyban

megjelent és tőle, valamint minden hazai könyvárustól megszerezhető a

Tudományos zseb-könyvtár.

Minden egyes füzet ára: 60 fillér. = 30 kr.

A „Tudományos zseb-könyvtár“ időhöz nem kötöttek, 60 filléres kis füzetekben jelenik meg s a tudományok minden ágára kiterjeszkedik.

A „Tudományos zseb-könyvtár“ idővel mindazt felöleli, a mi az általános műveltség körébe tartozik. A csinos külsejű füzeteket, rendkívüli olcsóságukra való tekintettel, bárki könnyen megszerezheti. A ki a hasznos tudnivalók ismeretét a legkényelmesebb módon akarja elsajátítani, az föltétlenül vegye meg a „Tudományos zseb-könyvtárt“. A jó magyarsággal és éleven stílusban írt füzetek főbb vonásokban világos képet adnak az illető tudományról és megismertetik az olvasót mindazzal, amit az illető szakmából okvetlenül tudnia kell.

Eddigélé a következő füzetek jelentek meg:

1. Földrajzi és statisztikai tabellák. Összeállította Hickmann A. és Péter J.
2. Arithmetikai és algebrai példatár. Irta Dr. Lévay E.
3. Kis latin nyelvtan. Irta Dr. Schmidt Márton.
4. Magyar irodalomtörténet. Irta Gaal Mózes.
5. Görög nyelvtan. Irta Dr. Schmidt Márton.
6. Franczia nyelvtan. Irta Dr. Pröhle Vilmos.
7. Angol nyelvtan. Irta Dr. Pröhle Vilmos.
8. Római jog. I. Institutiók. Irta Dr. Bozóky Alajos.
9. Római jog. II. Pandekták. Irta Dr. Bozóky Alajos.
10. Egyházjog. (Kathol.) Irta Dr. Bozóky Alajos.
11. Magyar nyelvtan. Irta Gaal Mózes.
12. Magyar stilisztika. Irta Gaal Mózes.
13. Magyar retorika. Irta Gaal Mózes.
14. A sík trigonometriája. Irta Dr. Lévay Ede.
15. Római régiségek. Irta Dr. Schmidt Márton.
16. Magyarok oknyomozó története. Irta Cseh Lajos.

17. Kereskedelem története. Irta Dr. Stirling Sándor.
- 18—20. Egyetemes irodalomtörténet. Irta Hamvas József.
21. Nemzetközi jog. Irta Dr. Gratz Gusztáv.
22. Magyar poétika. Irta Gaal Mózes.
23. Planimétria példatárral. Irta Dr. Lévy Ede.
24. A római nemz. irod. tört. Irta Márton Jenő.
25. Német nyelvtan. Irta Albrecht János.
26. Oszmán-török nyelvtan. Irta Dr. Pröhle Vilmos.
- 27—30. Árúisme-lexikon. Irta Dr. Koós Gábor.
- 31—34. Magyar magánjog. Irta Dr. Katona Mór.
35. Számtan. Irta Dr. Lévy Ede.
36. Logarithmustáblák. Összeállította Polikeit Károly.
- 37—38. Magyarország őskora. Irta Darnay Kálmán.
- 39—40. Magyar büntetőjog. Irta Dr. Atzél Béla.
- 41—42. Bünvádi perrendtartás. Irta Dr. Atzél Béla.
43. Kis növénygyűjtő. Összeállította Dr. Cserey Adolf.
44. Algebra. Irta Dr. Lévy Ede.
45. A magyar helyesírás törvényei. Irta Gaal Mózes.
46. Ábrázolástan. I. füzet. Irta Dr. Kolbaí Arnold.
47. Ábrázolástan. II. füzet. Rajzok az ábrázolástanhoz.
- 48—49. Növényhatározó. Irta Dr. Cserey Adolf.
50. Stereometria. Irta Dr. Lévy Ede.
51. Világtörténelem. I. rész. Irta Cseh Lajos.
- 52—53. Stilisme. Irta Boros Rudolf.
54. Levelező gyorsírás. Irta Bódogh János.
55. Magyar közigazgatási jog. Irta Dr. Falcsik Dezső.
56. Alkotmányi politika. Irta Dr. Gratz Gusztáv.
- 57, 57a. Magyar pénzügyi jog vázlat. Irta Dr. Bartha Béla.
58. Általános földrajz. Irta Hegedűs István.
59. Ethika. Irta Dr. Somló Bódog.
60. Ásványhatározó. Irta Dr. Cserey Adolf.
61. Zeneműszótár. Irta Goll János.
62. A görög irod. tört. Irta Márton Jenő.
- 63—64. A Zománcz. Irta Mihalik József.
65. Vita-gyorsírás. Irta Bódogh János.
66. A magyar váltójog. Irta Dr. Berényi Pál.
67. Világtörténelem. II. rész. Irta Cseh Lajos.
- 68—69. A rajzolás vezérfonala. Irta Boros Rudolf.
- 70—72. Mythologia. Irta Dr. Losonczy Lajos.
73. Általános zenetan. Irta Goll János.
74. Államszámviteltan. Irta Dr. Berényi Pál.
75. Jogbölcsélet. Irta Dr. Somló Bódog.
76. Rovargyűjtő. Irta Dr. Cserey Adolf.
77. Szervetien kémia. Irta Schwicker Alfréd.
78. Mechanika. Irta Dr. Lévy Ede.

79. **Szociológia.** Irta Dr. Somló Bódog.
 80. **Logika.** Irta Dr. Schmidt Márton.
 81. **Akustika.** Optika. Hőtan. Irta Dr. Lévay Ede.
 82. **Áruiüzleti szokások.** Irta Matavovszky Béla.
 83. **A németirodalom rövid vázla.** Irta Albrecht János.
 84. **Kereskedelmi jog.** Irta Dr. Berényi Pál.

A „Tudományos zsebkönyvtár“-ban legközelebb, de időhöz kötötten, a következő kötetek megjelenése van tervbe véve

Aesthetika	Jogtörténet	Pénzügytan
Anthropologia	Kereskedelem-isme	Polg. perrendtartás
Astronomia	Keresk. földrajz	Phys. repertorium
Chémia (szerves)	Közjog	Optika és hőtan
Dramaturgia	Lélektan	Elektromosság és mágnesség
Egyháztörténet	Művelődéstörténet	A kosmogroph. el
Észjog	Német helyesírás	Statisztika
Fejlődéstan	Nemzetgazdaságtan	Természetráaj:
Fogalmazványok	Népisme	Állattan
Földrajz (politikai)	Oktatási módszertan	Bogárgyűjtő
Földtan	Olasz nyelvtan	Lepkegyűjtő
Geológia	Orosz nyelvtan	Növénytan
Geometria (analytica)	Ötvösség	Gombaisme
Görög régiségek	Paedagógia	Ásványtan
		Tornatanítás.

 Minden egyes füzet 60 fillér.